

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE SAYILAR ve SAYILARA GELEN YAPIM EKLERİ

Selahittin TOLKUN¹

Özet

Bu çalışmada Özbek Türkçesindeki sayılar iki bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde sayma sayıları, Özbek gramerlerinde sayılarla ilgili kavramlar ve sayıların ne şekilde ele alındığı, *yüz*, *ming*, *million* ve *milliard* gibi sayıların kullanım özellikleri, sayıların nitelediği isimlerin *+lär* ve *+läb* ekleriyle kullanılmasının yol açtığı anlam farklılıkları, ikilemelerde sayılar, sayı bildiren diğer kelimeler, *yärim* kelimesinin özellikleri, *bir* sayısının özellikleri ve *bir* sayısından türemiş yapılar, konuşma dilinde görülen farklı kullanımlar, Güney Türkistan'daki (Afganistan) Özbek azınlığın dilinde görülen özel söyleyişler, yazı dilinde sayılarla ilgili yazım kuralları, özel bir ekle yapılmadığı için üleştirme sayıları gibi konular incelenmektedir. Yazının ikinci bölümünde ise sayılara gelen yapım ekleri ele alınmaktadır. Özbek Türkçesinde sayılardan fiil türetme yaygın değildir; yalnızca *birläş-*, *birik-*, *ikkilän-* fiilleri bulunmaktadır. Ancak sayılardan isim türeten ekler birçok Türk lehçesine nazaran fazladır. Bunlar alfabetik olarak şunlardır: *+älä* ve türemişleri (*+älädän*), *+än(tä)* / *+är(tä)*, *+äv* ve türemişleri (*+ävlän*, *+ävläb*, *+ävläşib*), *(+)ävärä*, *(+)bürçäk*, *+lämçi*, *+länçi*, *(+i)nçi*, *+tä* ve türemişleri (*+tädän*, *+täçä*, *+täläb*, *+täyäm*, *+täginä*), *+lik*. Bu listede yer alan *ävärä* ve *bürçäk* özünde ek değildir; ancak ek gibi kullanılmaktadır. Bu eklerin bir kısmı kendi içinde işlev bakımından gruplanabilmektedir: *+älä* (ve türemişleri) *+äv* (ve türemişleri), *(+)ävärä* ekleri topluluk (*jamlovchi sänlär*) ifadesi taşıyan sıfat, zamir veya zarfları, *+lämçi*, *+länçi*, *(+i)nçi* ekleri ise sıra sayı (*tärtib sänlär*) sıfatlarını türetir. Dolayısıyla bu bölümde ekler incelenirken yukarıdaki alfabetik düzende değil, ilgili ekler gruplar hâlinde ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: *Özbek Türkçesinde Sayılar*, *Özbek Türkçesinde sayı türleri*, *Özbek Türkçesinde sayılara gelen yapım ekleri*.

NUMBERS IN UZBEK TURKISH AND DERIVATIONAL SUFFIXES THAT ADDED TO NUMBERS

Abstract

In this study, numerals in Uzbek Turkish are discussed in two parts. In the first part, counting numbers are examined from the following aspects: The concepts related to numbers in Uzbek grammars and how these numbers are handled, the usage characteristics of numbers such as *yuz* "hundred", *ming* "thousand", *million* "million" and *milliard* "billion", usage of nouns that qualified numbers via *+lar* and *+lab* suffixes and the differences in meaning caused by this situation, numbers in reduplications, other words that express numbers, properties of the word *yarim* "half", properties of the number *bir* "one", morphemes derived from the number *bir* "one", different uses seen in spoken language, special pronunciations in the language of the Uzbek minority in Southern Turkestan (Afghanistan), spelling rules for numbers in written language, distributive numeral adjectives without a special addition, etc. In the second part of the article, the derivational suffixes that come to

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, e-posta: stolkun@anadolu.edu.tr, orcid: 0000-0002-0603-7010.

the numbers are discussed. It is not common to derive verbs from numbers in Uzbek Turkish. There are only *birlash-*, *birik-*, *ikkilan-* verbs. However, suffixes that derive names from numbers are more than many Turkish dialects. These are as follows, in alphabetical order: *+ala* and its derivatives (*+aladan*), *+on(ta)* / *+or(ta)*, *+ov* and its derivatives (*+ovlon*, *+ovlab*, *+ovlashib*), *(+)ovora*, *(+)burchak*, *+lamchi*, *+lanchi*, *+(i)nchi*, *+ta* and its derivatives (*+tadan*, *+tacha*, *+talab*, *+tayam*, *+tagina*), *+lik*. The *ovora* and *burchak* in this list are not originally suffixes, but are used as suffixes over time. Some of these suffixes can be grouped in terms of function: *+ala* (and its derivatives) *+ov* (and its derivatives), the *(+)ovora* suffixes derive adjectives, pronouns or adverbs that express the community (*jamlovchi sonlar*). In addition, *+lamchi*, *+lanchi*, *+(i)nchi* suffixes derive ordinal number (*tartib sonlar*) adjectives. Therefore, while examining the suffixes in this section, the relevant suffixes are handled in groups, not in the above alphabetical order.

Key Words: *Numbers in Uzbek Turkish, Number types in Uzbek Turkish, The derivational suffixes that come to the numbers in Uzbek Turkish.*

Giriş

Bu çalışmada ilk bölümde resmi dilde kullanılan sayma sayıları, Özbek gramerlerinde sayılar, sayıyla ilgili diğer kelimeler, konuşma dilinde görülen farklı kullanımlar yanında Afganistan Özbek ağındaki farklı söyleyişler, üleştirme sayıları, kesir sayıları gibi konular ele alınacaktır. İkinci bölümde ise sayılara gelen yapım ekleri ve işlevleri örneklerle işlenecektir. Özbek gramer kitaplarında *tärtib sânlär* (sıra sayı sıfatları) ve *cämlävçi sânlär* (topluluk sayıları) başlıkları altında ele alınan birtakım eklerin kendi içinde gruplaşmasından dolayı bunlar ikinci bölümde incelenecektir.

Örnekler mümkün olduğu ölçüde basılı kaynaklardan, ancak bu olmadığında sanal ağdaki değişik sayfalardan verilecektir.

Yöntem

Örnek metinlerde şu yöntem uygulanmıştır:

- Özbekistan’da Kiril ve Latin alfabeleriyle yayımlanmış veya genel ağdaki ölçünlü dille yazılmış olan metinlerden yapılan alıntılar, Güney Türkistan (Afganistan) Özbek Türkçesine ait Arap harfli metinler ile kaynakçada künye bilgileri *34 Harfli Türk Dünyası Ortak Alfabeti* ile verilmiştir.
- Örnekler “özgün metin-künye- Türkiye Türkçesine çevirisi” şeklinde verilmiştir.
- Örnek metinler mümkün olduğu ölçüde bire bir çevrilmiş, bu mümkün olmadığı durumlarda anlamca çeviri yapılmıştır.
- Metinlerde geçen özel adların çeviride Türkiye Türkçesinde kullanımı varsa bunlar kullanılmış yoksa çevriyazıyla aynen verilmiştir.
- Metinlerin anlaşılması için zaman zaman özgün metinde olmayan ancak çeviriye eklenen unsurlar köşeli ayraç içinde verilmiştir. Örnek metinler mümkün olduğunca anlamlı olacak şekilde alınmıştır.

Yeri gelmişken bu çalışmada yararlandığımız birtakım kaynakları pdf olarak sunan <http://www.ferlibrary.uz/> , <http://samkutubxona.uz/> ve <https://www.ziyouz.com/> adreslerinin kurucu ve yöneticilerine buradan husûsen şükranlarımı bildirmek isterim.

1. BÖLÜM

Sayılar ve sayılarla ilgili kavramlar

1.1. Özbek Türkçesinde sayılarla ilgili kavramlar

Özbek Türkçesinde *sayı* anlamında *sân* kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelimedden +*ä*- ekiyle türemiş *sänä-* “1) saymak. 2) Sayıp dökmek. 3) Varsaymak, farz etmek” fiili ve yine *sayı* kavramıyla ilgili olarak *sänâq* “1) Tek tek, tane tane veya başka birliklerde sayma, hesaplama ve bundan alınan netice. 2) Hesap kitap etme, kaydetme, hesap kitap, hesap” kelimesi vardır. Ancak bu kelimenin *sân+ä-q* > *sänâq* mı yoksa *sân+âq* > *sänâq* köküne mi dayandığı tartışmalıdır. Sayıları gösteren işaretler için Arapça kökenli *râqâm*, sayma sayıları için *sänâq sänlär* terimi kullanılmaktadır.

Özbek dilciliğinde sayıların ne şekilde incelendiğini Änârbekova-Mirzäyeva’ın çalışmasından alıntılarla veriyoruz (2011, s. 111-113).

1. *miqdâr sänlär* (miktar sayıları) : Bu sayılar kendi içinde şu alt başlıklara ayrılır:
 - sänâq* (sayma): *bir, ikki, üç, tört, beş, âltı, yetti, säkkiz, toqqız, on...*
 - dänä* (tane, adet): +*tä* ekiyle yapılır. *bittä, ikkitä, üçtä, törttä, beştä, ältitä...*
 - çämä* (tahmin): 1) +*täçä* ekiyle: *ikkitäçä, üçtäçä...* 2) +*lär, +lärçä, +läb* ekleriyle yapılır: *sâät üçlärdä, yüzlärdä, mingläb vb.*
 - täqsim* (üleştirme): 1) +*tädän* ekiyle: *üçtädän, beştädän...* 2) sayının aynen tekrarıyla bu yapıya çok defa *bolib* “olarak” kelimesi de katılır: *ikki ikki bolib...*
 - cämlävçi* (topluluk): +*äv, +älä, +ävlän, (+)ävärä* ile yapılır: *ikkäv, beşälä, üçävlä, üçävärä.*
 - käsir* (kesir): 1) İki sayı ayrılma haliyle birbirine bağlanır: *ikkidän bir.* 2) Doğrudan kesir bildiren kelimeler kullanılır: *yärüm* “yarım”, *çäräk* “çeyrek”, *nimçäräk* “sekizde bir”.
2. *tärtib sän* (sıra sayıları): Esas olarak +*nçi* ekiyle yapılır: *birinçi, ikkinçi, üçinçi...*

Diğer kimi gramerlerde sayılar şu sırayla incelenmektedir: *miqdâr sänlär, hisâb sözläri, sänâq sän, cämlävçi sän, çämä sän, tärtib sän, bütün sän vä käsir sän* (Tursunov vd., 1992, s. 290-301); *sänâq sänlär, dänä sänlär, çämä sänlär, täqsim sänlär, tärtib sän* (Äbdürähmânov vd., 1992, s. 145-146); *sänâq sän, dänälik sän, çämä sän, täqsim sän, jämlävçi sän* (Rähmätülläyev, 2006, s. 155); *bütün sän, käsir sän, äräläş sän, miqdâr sän, dänä sän, tärtib sän, çämä sän, cämlävçi sän, täqsim sän* (Mirtäciyev, 1992, s. 117). Görüldüğü gibi sayı türleri konusunda Özbek gramerlerinde büyük ölçüde fikir birliği bulunmaktadır.

1.2. Sayma Sayıları

Günümüz Özbek Türkçesinde günlük konuşma dilinde toplam sayı ismi olarak toplam 22 kelimedden yararlanılmaktadır ve tek basamaklılar dışındakiler bunların birleşmelerinden

meydana gelmiştir. Ayrıca bu sayılar telaffuz farklılıkları dışında genel Türkçeyle aynıdır: *bir, ikki, üç, dört, beş, âlti, yetti, säkkiz, toqqız, on, yigirmä, ottuz, qırq, ellik, âltmış, yetmiş, säksân, toqsân, yüz, ming*. Bunlara ilaveten gerek konuşma gerekse yazı dilinde *sıfır* için esas olarak Rusçadan geçen *nol* (< ноль), nadiren de olsa Arapça asıllı *sifr* (< صفر) de kullanılmaktadır. Daha büyük rakamlar için Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Batı kökenli, *million, milliard, tirillion, trilliard* vb. kullanılır.

Bälälär folkloridän nâmunälär

Bir, ikki, üç, dört,

Beş, âlti, yetti, säkkiz,

Toqqız, on...

Onu on,

Tülkiğä ton,

Tülkining tonining bähâsi,

Bir-ikki som! (Mädäyev-Säbitova, 2010, s. 204)

Çocuk Folklorundan Örnekler

Bir, iki, üç, dört,

Beş altı, yedi, sekiz,

Dokuz, on...

On ve on,

Tilkiye don,

Tilki donunun ederi,

Bir iki som!

Älişerning dädäsi Umärcân äkä uruşdä bedäräk yoqâlıb ketgänigä ottuz yıldän âşıb baryäpti. (Qâdirov, 2007, s. 105). “Älişer’in babası Umärcân ağabey savaştä kaybolup gittiğine otuz yılı aşmakta.”

Endi sen kişi bilmäs hunärni tâpıb kel, bâr, änä, sengä qırq kün muhlät /.../ (Yusupov, 2009, s. 29). “Şimdi sen kimsenin bilmedi hüneri bul da gel, git, işte, sana kırk gün mühlet,/.../”

Teridän toqsân cuft zäifänä, säksân cuft märdänä kävş tiktirdik. (Yusupov, 2009, s. 9). “Deriden doksan çift hanım, seksen çift erkek ayakkabısı diktirdik.”

Genel Türkçede olduğu gibi *on* ve üstü için önce büyük sayı sonra küçük sayı eklenir: *on bir, yigirmä dört, qırq yetti, säksân toqqız, toqsân beş, (bir) yüz ellik, on ming ikki yüz, yüz milion ikki yüz ming* vb.

Hâcı bábâning qoligä yigirmä bir som qırq tiyin nâqd pul tâpşırdım (Ğulâm, 2004, s. 133). “Hacı Baba’nın eline tam yirmi bir som kırk kuruş teslim ettim.”

/.../ yâtâqxânämizdägi ellik üç bäläning hämmäsi çökkä tüşib âl1b /.../ (Toxtäbäyev, 2009, s. 112). “/.../ yurttaki elli üç delikanlığının tamamı diz çökerer /.../”

Bir tonnâ sovet pächtäsıdän ikki ming dört yüz yigirmä metr gäzlämä, säksân âlti kilo mây, ikki yüz yigirmä âlti kilo küncärä, on beş kilo kir sâvun... âlnädı (Murâd, 1994, s. 51). “Bir ton Sovyet pamuğundan iki bin dört yüz yirmi metre kumaş, seksen altı kilo yağ, iki yüz yirmi altı kilo küspe, on beş kilo çamaşır sabunu ... alınır.”

Yüz ve yukarısı sayılar için genel Türkçedeki sistem uygulanır: *Yüz* ilâ *ming* arasında birden dokuza kadar olan sayılar; *ming, million, milliard* gibi rakamlarda ise ilk dokuz sayıya

ilaveten *yüz* de sıfat olarak kullanılır. Bu durum özellikle “bir” sıfatının kullanımında ikiliğe yol açmaktadır. Şöyle ki özellikle tek *yüz* ve *ming* söz konusu olduğunda Türkiye Türkçesinde “bir” kullanılmaz: *yüz, iki yüz, üç yüz; bin, iki bin, üç bin...* Ancak Türkiye Türkçesinde daha üst rakamlara geçildiğinde farklı bir durum ortaya çıkar: *bir milyon, bir milyar, bir trilyon...* Bu durum herhalde *milyon, milyar, trilyon* gibi rakamların Batı kökenli olması ve alındıkları dilde bu şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Özbek Türkçesinde ise *yüz* ve *ming* sayılarında durum şöyledir: *(bir) yüz, ikki yüz, üç yüz; (bir) ming, ikki ming, üç ming...*

Biläsänmi, bir yildä ikki milliontä nikâh toyi bolärkän. Bir yilgä yetär-yetmäs şundän toqqız yüz mingi buzılıb ketärkän. Buning käsâfätigä yetti yüz ming bâlä yetim bolıb qâlärkän (Mälik, 2006, s.54). “Biliyor musun bir yılda iki milyon evlilik düğünü oluyormuş. Bir yılın sonuna kadar bunlardan dokuz yüz bini bozuluyormuş. Bu sebeple yedi yüz bin çocuk yetim kalyormuş.”

Bilhassa Özbek konuşma dilinde *yüz* ve *ming* sayılarından önce “bir” sıfatı kullanılır: *Bir yüz ottız beş* “135”, *bir ming bir yüz yetti* “1107”. Bilindiği gibi Özbek Türkçesi Farsçanın bir kolu olan Tacikçe ile yakın ilişki hâlinindedir. Tacikçe gramere baktığımızda bu dilde de (*як*) *cad* ([yak] sad) “yüz” ve (*як ҳазор* ([yak] hazor) “bin” sayılarının yalın haldeyken, başına “bir” sıfatının getirilmesinin kurallı olmadığı görülmektedir (İdo, 2006, s. 51). Dolayısıyla Özbek Türkçesindeki bu kullanımın Tacikçe etkisinin bir sonucu olup olmadığı meselesi ortaya çıkmaktadır. Ancak Tacikçenin etkisinin az olduğu Kazak ve Kırgız lehçelerinde benzer kullanımların bulunması göz önüne alındığında bu sorunun cevabının tartışmalı olduğu görülecektir. Öte yandan Göktürk ve Eski Uygur Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda *yüz* ve *bing / bing / ming* sayılarının kullanımında böyle bir durumdan söz edilmemektedir.

Aşağıdaki *yüz* ve *ming* kelimelerinin kullanıldığı örneklerde “bir” sıfatının kullanılıp kullanılmamasını ihtiyari olduğu görülmektedir. Özbek gramerlerinde *yüz* ve *ming* kelimelerinin başında bir sıfatının kullanılmasıyla ilgili bir açıklama yoktur. Keza bu konuda Amerika’da yayımlanan bir çalışmada da özellikle bahsi geçen sayılar *юз* “hundred”, *минг* “thousand”, *миллион* “million”, *миллиард* “billion” şeklinde verilmiş; ancak daha sonra birleşik sayıları verilirken *бир юз ўн тўққуз* “yüz on dokuz” *one hundred-nineteen* ve *бир минг тўққуз юз тўқсон икки* “bin dokuz yüz doksan iki” *nineteen-ninety-two* şeklinde bu sayıların başına “bir” sıfatıyla örneklendirmiştir (İsmatulla-Clark, 1992, 182-184).

Bir yüz yetti bâlä stol âtrâfidä bir vâqtdä otırıb, bir vâqtdä turışimiz keräk (Toxtäbäyev, 2009, s. 102). “Yüz yedi çocuk masa etrafına aynı anda oturup aynı anda kalkmamız gerekiyordu.”

Bir ming bir yüz, bir ming ikki yüz, bir ming üç yüz /.../ (Eşqâbil, 2020). “Bin yüz, bin iki yüz, bin üç yüz /.../”

Ming toqqız yüz on törtinç yilning qışı /.../ (Äbduqâdîrov, 2004, s. 145). “Bin dokuz yüz on dört senesinin kışı /.../”

Million ve *milliard* sayılarının ilk sırasında yine başta “bir” sıfatı bulunur: *bir million*, *bir milliard*.

Türkiye Türkçesinde *milyon* kelimesi başında mutlaka sayı sıfatı ister. Ancak ilginç biçimde “milyonda bir” veya “milyarda bir” gibi kullanımlarda *milyon* ve *milyar* kelimelerinin başına “bir” sıfatının gelmesi düzenli değildir: *(bir) milyonda bir*, *(bir) milyarda bir*. Öte yandan “milyon milyon” veya “milyar milyar” gibi ikilemelerde ise başında “bir” sıfatı hiç bulunmaz.

Million ve *milliard* kelimelerinin telaffuzu meselesine gelince, konuyla ilgili olarak Husânov-Râsulova’nın eserinde yan yana gelen ünlülerin imla meselesinde “Ünlüler arasında bazen /y/ ünsüzü eklenerek söylene de yazılmaz.” notuyla *million* ve *milliard* kelimeleri de örnek olarak verilmektedir (2004, s. 16). Buradan da biz bu kelimelerin *milliyon* / *milyon* ve *milliyard* / *milyard* olarak telaffuz edildiğini anlıyoruz. Keza Özbek imlasında *million* diye yazılan kelimenin konuşma dilinde *milyon* olduğunu Hâşimov’un eserinden de anlıyoruz. Burada kahraman henüz /r/ seslerini telaffuz edemeyen bir çocuktur.

- Üç milyonum bây edi, - dedi u /.../ (Hâşimov, 1994, s. 32). “Üç milyonum vardı - dedi o /.../”

İlginç biçimde Batıdan gelen ve normalde başında “bir” sıfatıyla kullanılan *million* ve *milliard* kelimelerinin de yaptığımız taramalar esnasında başında “bir” sıfatı olmadan kullanıldığına bir eserde rastlanılmıştır:

Bugün özüm millioner boldım. Yângi çıqqân kitâbingâ million som âldım. Nâqd million som!
(Hâşimov, 1994, s. 31) “Bugün ben de milyoner oldum. Yeni çıkan kitabıma bir milyon som aldım.
Tam bir milyon som!”

Özbek Türkçesinde de zenginlik için *millioner* ve *milliarder* kelimeleri kullanılmaktadır.

Qândây qılıb millioner bolış mumkin? (Ähmedov, 2008, s.113). “Ne şekilde milyoner olmak mümkündür?”

Özbek konuşma dilinde büyük rakamlarda sayı öbekleri birbirine çok defa *u* “ve” ile bağlanmaktadır. Muhtemelen kimi birleşik sayılarda kullanılan Eski Türkçe’de *artuqi* (Karadavut, 2020, s. 69), Harezmi’de *taki* (Aktan, 2006, s. 53), Çağatay Türkçesinde *taqi*, *dagi*, *ve*, *hem* (Bodrogligeti, 2001, s. 146-147) kelimeleri, günümüz Özbek Türkçesinde yerini “ve” anlamındaki *u* bağlacına bırakmıştır. Bu durum yazı dilinde de görülür. Bu arada tarihî dönemle ilgili olarak özellikle Çağatay Dönemi’ne ait Arap harfli metinlerde *u* harfinin hem

“ve” hem de “u” şeklinde okunabildiği dikkate alınrsa, araştırmacıların “ve” kabul ettikleri okunuşun aslında günümüz Özbek Türkçesindeki “u” gibi olma ihtimali de göz önüne alınmalıdır. Bunların dışında yine Çağatay Dönemi’nde de tıpkı günümüzde olduğu gibi söz konusu bağlaçlar olmadan birleşik sayıların oluşturulduğunu belirtmeliyiz.

Özbek yazı dilinde sayılarda kullanılan “u” bağlacı doğrudan kelimeye bitişik veya “-” ile yazılmaktadır. Ancak tıpkı klasik dönemde olduğu gibi “u” bağlacının kullanımı kurallı değildir. Aşağıda aynı cümlede “u” bağlacının olduğu ve olmadığı kullanım bulunmaktadır.

Ertäsığä miş-miş yänä köpäydi, bir yüz-u yetti bälädän bir yüz yetti xil gäp çıqä başladı (Toxtäbäyev, 2009, 129). “Ertesi gün dedikodular daha çoğaldı, yüz yedi çocuktan yüz yedi tür laf çıkmaya başladı.”

Toqsän million bir yüzü ottuz ikki ming yetti yüz, /.../ Ellik milliard beş yüzü yetmiş million iki yüzü yigirmä ming üç yüz, /.../ (Eşqâbil, 2020) “Doksan milyon yüz otuz iki bin yedi yüz, /.../ Elli milyar beş yüz yetmiş milyon iki yüz yirmi bin üç yüz, /.../”

Ancak aynı yazara ait aşağıdaki örneklerde ise “u” bağlacı hiç kullanılmamıştır.

“Ellik beş ming bir yüz, ellik beş ming ikki yüz /.../ (Eşqâbil, 2020) “Elli beş bin yüz, elli beş bin iki yüz /.../”

İnternette alınan aşağıdaki örnekte “u” yanında *yänä* “yine” kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu, muhtemelen Türkiye Türkçesinde kimi zaman sayılara “ilaveten, ayrıca” anlamı katan *artı* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Oşändä “Arsena” Suares uçun 40 million vâ yänä 1 funt sterling täklif etgän edi (İnternet, 2016). “O zaman Arsenal, Suares için 40 milyon artı 1 sterlin teklif etmişti.”

Yüz, ming, million gibi kelimeler yalın hâlde de abartı, aşırılık bildiren belgisiz sıfat veya Türkiye Türkçesinde *çeşitli, renkte, kere* gibi kelimelerle kurulan kalıp yapıların doğrudan karşılığı olarak da kullanılmaktadır.

Gülzärdä bulbul ming ähängdä nävâ qılmâqdä, /.../ (Mätçänov vd., 2017, s. 155). “Çiçek bahçesinde bülbül bin türlü ahenkle şakımakta, /.../”

Nihâyätdä ädâbli ekän, ätä-änäsığä ming rähmät! (Mätçänov vd., 2017, s. 107) “Son derece terbiyeliymiş, atasına anasına binlerce kere rahmet!”

Ayrıca sayılar, Türkiye Türkçesine benzer şekilde *qätlä, qäytä, karrä, bär, däf’ä, märtä, märtäbä, märätäbä* “kez, defa, kere” gibi edatlarla çarpma sayılarını oluştururlar.

/.../ u bilän bir neçä bär icädii işlär ötkäzğan /.../ (Ähmedov, 2008, 122). “/.../ onunla birçok kere sanatsal faaliyetler gerçekleştiren /.../”

Yetti märtä häc ätä qılsın Xudâ” (Ğulâm, 2004, s. 150) “Yedi kere hac nasip etsin Allah!”

Mämläkät älmâqdin körä, unı başqarmâq yüz kârrä müşkülraqdır (Qâdirov, 2014, s. 104). “Memleket almaktansa, memleketi idare etmek yüz kere müşküldür.”

Özbek Türkçesinde *beş katı*, *üç katı* gibi misil bildirmek için yaygın olarak *bärävär*, nadiren de *bärâbär* kullanılır. Aşağıdaki iki örnek aynı kitaptan alınmıştır.

Mähälliy ähâligä mänsüb işçilärgä rossiyalik işçilärgä nisbätän 2,5-3,5 bärävär käm iş häqi tölängän (Usmânov vd., 2006, s. 234). “Yerli halka mensup işçilere Rusyalı işçilere nispeten 2,5-3,5 kat daha az ücret ödenmiştir.”

Näticädä, päxtä ekilädigän mäydänlär 1924— yildä 1921— yilgä nisbätän 3 bärâbär köpäydi (Usmânov vd., 2006, s. 288). “Neticede pamuk ekilen meydanlar 1924’te 1921’e nazaran 3 kat çoğalır.”

Yüzde ifadesi için *fâiz* (< Arapça fâiz) veya *protsent* (< Rusça процент < Lat.) kelimesinden yararlanır. Her iki kelime de sayıdan sonra gelir.

Sätülgän mähsulätlärläring 40 fâizini ölkädän täşib ketilgän päxtädän Rossiya toqımâçilik kârânäläridä toqılgän gäzlämälär täşkil etärdi (Usmânov vd., 2006, s. 234). “Satılan ürünlerin %40’ını ülkeden götürülen pamuktan Rusya’daki dokuma fabrikalarında dokunan kumaşlar teşkil ediyordu.”

1.3. Sayıların yazıda gösterilmesi

Özbek yazı dilinde de sayılar yazı yanında Arap veya Roma rakamlarıyla gösterilmektedir. Yine tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi büyük sayıların yazımında rakam ve yazılar birlikte kullanılabilir.

İkinci cähân uruşı 1941—1945-yillär dävâm etgän. Ungä yurtımızdän 1 million 433 ming 230 kişi tärtıldı. Oşä päytdä Özbekistänning ähâlisi 6,5 million kişi bolgänligini hisâbgä älsäk, qoligä qurâl tutışı mumkin bolgän hâr bir kişi uruşgä ketgän. (Mälik, 2006, s. 5). “İkinci Dünya Savaşı 1941-1945 yılları arasında yaşanmıştır. Bu savaşa yurdumuzdan 1 milyon 433 bin 230 kişi katıldı.”

İster Arap isterse Roma rakamlarıyla yazılırken araya çizgi konursa “arasında, ve, ile, ilâ, ...den ...e” edatı görevinde yorumlanır.

Özbek musiqali teatri özining on yillik (1929-1939) fââliyâti dävâmidä /.../ (Yuldäşeva- Râxmatova, 2016, s. 77) “Özbek müzikal tiyatrosu on yıllık (1929-1939) faaliyeti devamında /.../”

1.4. Sayı veya sayı bildiren kelimelerin nitelediği isimlere *+lär*, *+lâb* ekleri getirilmesi

Bu konuda Özbek gramerlerinden Kämâl vd. “Sayı miktarı gösterdiği için, sayılan nesne +lar ekini almaz.” notu yanında “Sayma sayıları matematik terimine dönüştüğünde, kalıplaşarak adlaştığında, çokluk ekini alır.” ve ardından “Eğer sayma sayılarıyla nitelediği isim arasında başka kelimeler varsa isim çokluk ekini alabilir” açıklamaları bulunmaktadır (1957, s. 359).

Eğer süre bildiren sayıların nitelediği isimlere çokluk eki getirilirse bu durumda “yaklaşık” bir zaman belirtilir:

Öz üyigä kirib yırım sâatlârdän keyin /.../ çıkıp kelibdi (Ğulâm, 2004, s. 45). “Kendi odasına girerek yarım saat kadar sonra /.../ geri gelmiş.”

Ärädän beş künlär ötdi, /.../ (Qâdiriy, 1973, 78). “Aradan beş gün kadar geçti, /.../”

Keçäsi sâät ikkilärdä dârvâzä täqilladı (Qâdiriy, 2007, s. 105). “Gece, saat ikilerde sokak kapısı çalındı.”

Kättä kişilär häm xuftânını oqır-oqmäs sâät yetti-säkkizlârdäyâq üygä kirib ketişädi (Ğulâm, 2004, s. 7). “Yaşı büyük kişiler de yatsı namazını kılar kılmaz saat yedi sekizlerde odalarına giderlerdi.”

+läb eki

Özbek Türkçesinde isimden fiil yapma +lä- ekiyle -b zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşan +läb artık isimden tarz ifadeli isimler yapan bir eke dönüşmüştür. Son derece işlektir.

+läb eki, muhtemelen Eski Türkçede *börüleyi* “kurt gibi”, *munçulayu* “bunca, böylece”, *munılayu* “böyle” gibi (bk. Küçük, 2016) kelimelerde bulunan +lAyU (+lA-y-U) benzerlik bildiren isimden isim yapma ekine dayanmaktadır. +lAyU eki, Özbek Türkçesinde, *tirikläyin*, *tirikläy* “canlı canlı”, *bütünläy*, *bütünläyin* “tamamen” kelimeleri hariç, -U yerine -b zarf-fiil eki kullanılmasıyla varlığını sürdürmektedir: *künläb* “günlerce”, *yilläb* “yıllarca”. *Ätämläb änämläb yıgläşdilär*. “Annem babam diyerek ağladılar.” vb.

Sayının nitelediği vakit bildiren isme +läb eki gelirse yine tahmini miktar belirtir.

/.../ xäbärgä endi on beş künläb vâqt ötgän edi (Usmânov vd. 2006, s. 37). “/.../ habere göre on beş gün kadar bir vakit geçmişti.”

/.../ tört äyläb toy berişi /.../ (Qâdiriy, 2007, s. 119) “/.../ dört ay boyunca düğün yapması /.../”

Belki Tacikçenin etkisiyle kesin *sayı* veya *birneçtä*, *birqänçä*, *täläy*, *änçä* gibi *birçok*, *birtakım*, *pek çok*, *nice* gibi anlamlara gelen ve çokluk bildiren belgisiz sığara rağmen nitelenen kelimelere çokluk eki gelebilmektedir.

Märkäziy dârvâzädän yüzläb kişilär yügürüb kirib kelädilär. (Ähmedov, 2008, s.71). “Ana kapıdan yüzlerce kişi koşarak içeri gelirler.”

/.../ ming äfsuslär bolsın ki /.../ (Turdiyev 1991, s. 14). “/.../ ne yazık ki /.../”

Lekin köp äfsuslär bolsın ki, /.../ (Ğulâm, 2004, s. 48). “Lakin çok yazık ki, /.../”

/.../ qänçä bälälärimni, ätäsini yergä täpşirdim (Mänsur, 1998, s. 78). “/.../ nice çocuğumu, babalarımı toprağa verdim.”

1.5. Sayılardan çokluk veya abartı ifadeli belgisiz sıfatlar türetme

Sayılardan çokluk bildiren belgisiz sıfatlar esasen *+lāb* veya *+lārçā* nadiren de *+lāgān* ile türetilmiştir: *onlāb* “onlarca”, *yüzlāb* “yüzlerce”, *minglāb* ~ *minglāgān* “binlerce”; *onlārçā*, *yüzlārçā*, *minglārçā*; *bir qānçā* ~ *bir neçā* “bir dizi”; *bir qānçā ming* ~ *bir neçā ming* “birkaç bin”, *bir qānçā million* ~ *bir neçā million* “bir kaç milyon”vb.

/.../ bir neçā ming kişidān tākšil tāpgān /.../ (Ähmedov, 2008, s.235). “*/.../ birkaç bin kişiden oluşan /.../*”

Ätom bombäsining yārätiliši, *millionlāb* yer šäri ähālisini qorquvdā yāšāšdā */.../* (Ähmedov, 2008, s.211). “Atom bombasının bulunması, *milyonlarca* yeryüzü ahalisini korkuyla yaşamaya */.../*”

Bunların nitelediği isimler de *+lār* eki alabilir.

Minglāb ädāmlārning cām bolib yığlāgāni cudā qorqınçli bolārkan (Toxtābāyev, 2009, 33). “*Binlerce insanın* toplanarak yığılması çok korkunç oluyormuş.”

/.../ dünyādān äbādiy köz yumgān yüzlārçā šäirlārni, /.../ (Äybek, 1985, s. 366). “*/.../ dünyadan ebediyen gözünü yuman yüzlerce şairi, /.../*”

Bu *minglāgān sürüvlār* hām, */.../* (Muxtār, 2018, s. 19) “Bu *binlerce sürü* de, */.../*”

1.6. İkilemelerde sayılar

Sayılar aynen Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ikilemelerde de kullanılmaktadır. Bu ikilemeler sıfat olarak kullanıldıklarında, iki sayı sonra nitelenen bir isim veya ayrı ayrı sayıların niteledikleri isimlerden oluşabilir. Sayılarla kurulan ikilemeler Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *yaklaşıklık* ifadesi için kullanılır.

Ärādān *beş-älti* minut ötar-ötmās Rāhmāt hāci üygā qāyıtı kelādi (Ğulām, 2004, s. 122). “Aradan *beş altı* dakika geçer geçmez Rahmet Hacı geri evine geldi.”

Ädāmlār *on yıl - yigirmā yıldā* bālāli bolādi (Hāšimov, 1989, s. 65). “İnsanlar [evlendikten sonra] *on yıl yirmi yıl* içinde çocuklu olurlar.”

İkilemeli sayılarıyla belgisizlik ifadesinin bulunduğu durumlarda da tamlanan çokluk eki alabilir.

/.../ mākāllārning özi hām *ming-ming yıllār* dāvāmīdā äcdādlārimiz hāyāt tācribäsīdān ötib, */.../* (Mädäyev-Sābitova, 2010, s. 39). “*/.../* atasözlerinin kendisi de *binlerce yıl* devamında ecdadımızın hayat tecrübesinden geçerek, */.../*”

İkilemedeki son kelimeye +lärçä, +läb veya +lägän getirilebilir.

Här küni bizni ming-minglägän közlär özigä bağläb turädi. (Äväs, 2006, s. 30) “Her gün bizi binlerce göz kendisine bağlar durur.”

1.7. Sayı bildiren diğer kelimeler

Sayılarla ilgili olarak *yärim~ yärtü* “yarım”, *çäräk* “çeyrek”, *nimçäräk* “sekizde bir, çeyreğin yarısı”, *âz, köp* “çok”, *bärçä, hämmä* “her, bütün, hep” *köpläb* “çok sayıda, pek çok, çokça”, *cuft* “çift”, *täq(ä)*² “tek”, *tümän* “çok sayıda”, *neçä ~ qänçä* “ne kadar” vb. kelimelerden de yararlanır.

İkki yärtü bir bütün (ats.). “İki yarım bir bütün eder.”

Dästmâyäm üç yärim somgä yetdi (Ğulâm, 2004, s.20). “Sermayem üç buçuk soma ulaştı.”

Närxı qänçädän? (Qâdiriy, 2007, s. 92). “Fiyatı kaçtan?”

/.../ neçä kündän buyân közim uçib /.../ (Ğulâm, 2004, s. 157). “/.../ kaç gündür gözüm seğirip /.../

1.8. Sayı ve sayı bildiren belgisiz sıfatlardan belgisiz zamirler türetilmesi

Sayılar ve topluluk bildiren *bärçä, hämmä* gibi belgisiz sıfatlara iyelik eki getirildiğinde belgisiz zarflar elde edilir.

Ancak ilginç biçimde *hämmäng* (< *hämmä* “herkes, hep, her” +ng) “hepiniz”, *bärçäng* (< *bärçä* “herkes, hep, her” +ng) “hepiniz”, *biring* (< bir+i+ng) “biriniz”, *ikking* (< ikki +i+ng) “ikiniz” vb örneklerde görüldüğü gibi topluluk bildiren kimi kelimelere 2. teklik şahıs iyelik eki getirilerek anlamca 2. çokluk şahıs bildiren belgisiz zamirler türetilmektedir (konuyla ilgili olarak bk. Tolkun, 2021, s. 9-12).

Bu durum Türkiye Türkçesindeki *iki* sayısına birinci ve ikinci çokluk şahıs iyelik ekleri getirilebilirken 3. çoklukta bunun olmamasına benzemektedir: *İkimiz* “her ikimiz”, *ikiniz* “her ikiniz” yapıları kullanılabilirken *ikileri* kullanılmaz. Bunun yerine *ikisi* “her ikisi” kullanımı vardır. Gerek Türkiye gerekse Özbek lehçelerindeki bu özellikler, +IAr çokluk ekinin topluluk bildiren kelimelerle ilişkisinin incelenmesini ayrıca gerektirmektedir. Belki bu durum, Türkçenin başlangıcında, bir kelimedede zaten topluluk anlamı varsa buna tekrar bir çokluk eki getirilmesine gerek olmaması gibi bir özelliğin daralarak sürdürülmesidir. Bu durum, Türkiye Türkçesindeki Arapça asıllı çokluk bildiren kelimelere +IAr getirilmesinin yanlış olduğu

² 5. ciltlik *Özbek Tilining İzahli Luğati*’nde bu kelime Arapça kökenli طاقه kelimesine bağlanmaktadır. Yine bu sözlükten kelimenin ağızlarda aynı anlamda *täqä* biçiminde bulunduğu anlaşılmaktadır.

değerlendirilmesine benzetilebilir: *şühedalar* değil *şüheda* “şehitler” vb. Tabloda *bärçä* ve *ikki* kelimeleri kullanılarak iyelik ekleriyle belgisiz zamir türetme örneklendirilmiştir.

Özbek Türkçesi	Türkiye Türkçesi
bärçä+miz > bärçämiz	hepimiz
ikki+miz > ikkimiz	ikimiz
bärçä+ng(+iz+/lär) > bärçäng(+iz+/lär)	hepiniz
ikki+ng(+iz+/lär) > ikking(+iz+/lär)	ikiniz
bärçä+si > bärçäsi	hepsi
bärçä+läri > bärçäläri	
ikki+si > ikkisi	ikisi

İkkävıngdän birıng ölik yuvıb körgänmisänlär? (Ğulâm, 2004, s.37) “İkinizden biriniz hiç ölü yıkamış mıydınız?

Men birıngizning äsmändä uçıb ketäyätgäningizni, ikkingizning esä, dengizdä süzib ketäyätgäningizni kördim (Äfzälov vd. 2007, s. 213). “Ben birinizin semada uçup gitmekte olduğunuzu, diğerinizin ise denizde yüzerek gitmekte olduğunuzu gördüm.”

Yıgını bäs qılınglär, bolmäsä hämängni qämäb qoyämän, /.../ (Toxtäbäyev, 2009,s. 143) “Ağlamayı kesin, yoksa hepinizi hapse atarım, /.../

/.../ hämängiz äldimgä keling-chi (Rähimova, 2012, s. 48). “/.../ hepiniz yanıma gelin bakalım.”

Äldimgä kelgäysän ikking sälämät, / Bär, ikkävıngni häqqä tıpşirdim (Özbek Xälq Dâstânı Älpâmış, 2019, s. 67). “Yanıma gelesiniz ikiniz selamet / Gidin, ikinizi Hakk’a emanet ettim.”

İkkingiz teng yolım pâyılär edingiz. (Häkım, 2006, s.93) “İkiniz aynı şekilde yolumu beklerdiniz.”

Benzer şekilde, sayılara gelerek onlardan adet (+*tä*) veya topluluk adları (+*älä*, +*äv*) türeten eklerden de belgisiz zamirler türetilmesi söz konusudur. Bu durum 2. bölümde ele alınacaktır.

1.9. *yärım*

Sayı bildiren kelimelerden *yärım* “yarım” üzerinde ayrıca durmak gerekir. Özbek Türkçesinde *yärım* kelimesi, Türkiye Türkçesinden biraz farklı kullanılmaktadır. Şöyle ki Türkiye Türkçesinde *yarım yüz* “50”, *yarım bin* “500” kullanımları müstakil olarak bulunmaz, ancak *yarım yüzyıl* “50 yıl” ile *yarım milyon* “500 bin” kullanımları vardı. Keza büyük sayıdan sonra *yarım* yerine *buçuk* kullanılır. *1 buçuk milyon*, *10 buçuk milyar*. Özbek Türkçesinde bütün bu durumlarda *yärım* kullanılır.

/.../ yānbāşlärinä bir yärim mingtä mälâyikâ ergäşib kelâyâtgänligini /.../ (Ğulām, 2004, s. 59). “/.../ hemen yanlarında bin beş yüz tane meleşin beraberinde gelmekte olduğunu /.../”

Türkiye Türkçesindeki “yarı parasına” ifadesindeki “yarı” karşılığında kullanılır.

Qışlâqdän kiçkinâ bir hâvli âlämiz - muning yärim puligâ yâki üçdän birigâ (Çolpân, 1991, s. 31).
“Köyden küçüçük bir avlu alacağız, bunun yarı parasına veya üçte birine.”

1.10. *bir* sayısı

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *bir* sayısı birçok yapı içinde yer almaktadır. Bundan dolayı müstakil bir başlık altında ele alınması gerektiği düşünülmüştür. Özbek gramerlerinden Tursunov vd.lerine (1992, s. 292) göre *bir* sayısının bağlandığı ögeye kattığı anlamlar şu şekilde sıralanabilir. (Örnekler tarafımızdan yerleştirilmiştir.)

- Basit şekilde nesnenin sayısını bildirir
- Belgisiz sıfat olarak kullanılır.
- *Her, kadar, vakit, gün, mevsim, yıl, zaman* gibi anlamlara gelen kelimelerle kullanıldığında onlara pekiştirme, ayırarak gösterme, şüphe gibi anlamlar katar.
- *Ancak, yalnız* anlamına gelerek cümleye sınırlandırma anlamı katar.
- Fiile bağlanarak fiilin anlamı pekiştirir:
Bir ursâ bu bâyqış täyin ölädi. (Fâzil Yoldâş oğlu, 2010, s. 291) “Bir vursa bu zavallı kesin ölü.”
- İkileme halinde fiile bağlanarak hareketin ne şekilde gerçekleştirildiğini bildirir: /.../ /.../ bolgän hâdisälärni bir-bir äytib berdi (Qâdirov, 2014, s. 16). /.../ olan hadiseleri bir bir anlattı.”
Gävharşâd begim şuning hämmäsini xâyâlidän bir-bir ötkäzdi-dä /.../ (Qâdirov, 2014, s. 38)
“Gevherşâd Hanım Sultan, bunun hepsini hayalinden teker teker geçirdi ve /.../”
- Eşdeğer öğeleri birbirine bağlayarak, bağlaç görevinde kullanılır:
Bir yığläydi bir külädi. “Bir ağlar bir güler.”

Aşağıda “bir” sayısının kimi hâl ekleriyle veya farklı yapılarla kullanım örnekleri verilmiştir.

bir “bir, aynı”

Äybek dâmlâ bilän bir mähällädä turärdik. (Ähmäd, 1993, s. 4). “Aybek üstat ile aynı mahallede oturuyorduk.”

birini “birini, kimini”

Tengdâşlärimning birini yäxşi, birini yâmân deyişgâ sirâ tilim barmäydi (Ähmäd, 1993, s. 18).
“Akranlarımın kimisini iyi, kimisini kötü demeye asla dilim varmaz.”

birdän I ~ birdänigä “birden, aniden”

Älişerbek /.../, birdän Şähruh Mirzâning keksâlik päytini eslädi (Qâdirov, 2014, s. 207). “Ali Şir Bey, /.../ birden Şähruh Mirza'nın ihtiyarlık zamanını hatırladı.”

Birdänigä men bilän Âmângä közi tüşib qâldı. (Ğulâm, 2004, s. 20) “Birden benimle Âmân’a gözü düşüverdi.”

birdän II “birden, aynı anda”

Şorlikkä xudâ ikki dârdni birdän bergän ekän, /.../ (Ğulâm, 2004, s.101). “Zavallıya Allah iki derdi birden vermiş meğer, /.../”

birdän-bir “yegâne, biricik”

/.../ âtaläringning birdän-bir iltimâsi şu edi (Toxtäbâyev, 2009 s. 41). “/.../ babalarının yegâne ricası buydu.”

birdä “(bağlaç) kimi zaman”

Buxâriy /.../ birdä âlimlär bilän uçraşib hädis ilmini çuqurlaştırsä, birdä özi xâhlägänlärgä hädis yazdırardı. (Ä’zäm, 2002, s. 14). “Buhârî /.../ kimi zaman âlimlerle buluşarak hadis ilmini derinleştirirken kimi zaman kendisi dileyenlere hadis yazdırırdı.”

birmä-bir “tek tek, teker teker”

Hämmäni birmä-bir uyğätib çiq. (Äytmätov, 2018, s. 14) “Herkesi teker teker uyandır.”

billä (< *birle*) “birlikte”

Özbek konuşma dilinde görülen *billä* “birlikte” kelimesi için yazı dilinde esasen *birgä* (< *birik-ä*) kullanılır. *Billä* büyük ihtimalle arkaik *birlä* kelimesine dayanmaktadır: *birlä* > *billä*. Bu biçim ağız metinlerinde, başta destanlar olmak üzere halk edebiyatı ürünlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Ägär körsäng, köngling tolär, / Billä yürsäng, yäxşı bolar. (Fâzil Yoldâş oğlu, 2010, s. 128) “Eğer görsen mutlu olursun, / Birlikte dolaşsan iyi olur.”

Bunların dışında *bir* sayısı pek çok birleşik kelime türetir. Bunların bir kısmı birleşik, bir kısmı ayrı yazılır. Burada bunlardan bir kısmını veriyoruz: *bir âz* ~ *birâz* “biraz, az bir zaman için”, *bir munçä* “biraz, bir miktar, malum derecede”, *bir qänçä* “epeyce, birkaç”, *bir neçä*~ *birneçtä* “bir nice, çok sayıda, epeyce”, *birin-birin* “arka arkaya, teker teker”, *birin-ketin* “arka arkaya”, *birin-sirin* “birer birer”, *bir nimä* ~ *bir nârsä* “bir şey”, *bir täläy* “birçok, epeyce”, *birpäs* “(zaman için) biraz”, *birpäsä* “hemencecik, bir anda”, *birdäy* ~ *birdek* “aynı, eşit, denk”, *birätölä(si)* “bütünüyle, tamamen”, *biräkäy* “bir tane bile olsa, çok iyi, birçoğuna değer, bir defalık”, *birsözli* “sözüne sadık”, *birräv* “kısa zaman içinde, bir anda”, *birxil* “1) bir çeşit, kim bilir nasıl. 2) aynı, benzer”, *bäri bir* “hepsi aynı, farksız; nasıl olursa olsun, hiç fark etmez”, *biräm* (< *bir* + *häm*) “son derece”, *bä’zi bir* “kimi, bazı”vb.

Bir âz toxtäng, dâmlä. (Ä'zäm, 2002, s. 7). "Biraz durun, hoca!"

/.../ bunu täsdiqlävçi bir tälây дәlillär bär. (Ä'zäm, 2002, s. 11) "/.../ bunu tasdikleyen birçok delil var."

/.../ , bir qāncä vāqt yāngi şāgirdlārigä hädis ilmidän dārs berib yürdi. (Ä'zäm, 2002, s. 16). "epey bir zaman yeni talebelerine hadis ilminden ders vererek meşgul oldu."

/.../ Uluğbek bilän Gävhärşād begim birpäs äsmāndägi yulduzlärni tāmāşä qilib, /.../ (Qādirov, 2014, s. 39) /.../ Uluğbey ile Gevherşad Hanım Sultan bir zaman gökteki yıldızları seyrederek, /.../

Xurāsān ämirleridän bir qāncäsi Gävhärşād begim qārārgāhigä ärzgä kelib, /.../ (Qādirov, 2014, s. 60) "Horasan emirlerinden bir kısmı Gevherşad Hanım Sultan'ın karargāhına sıkıntılarını arza gelip, /.../

1.11. Üleştirme sayıları

Rahmatullayev'e (2006, s. 157) göre üleştirmenin şu yöntemlerle yapılmaktadır.

1) Sayılara ve sayıyla ilgili *yārim* ve *neçä* kelimelerine *+tādän* (<+tä [isimden isim yapan ek]+dän [çıkma hâli eki]) eki getirilir (+tä eki için bk. 2.1. +tä).

Birdän-bir tirikçiligimiz şu brigädädä üläşilädigän yārimtādän nān-u, /.../ (Toxtäbäyev, 2009, 262). "Tek geçim kaynağımız bu grupta dağıtılan yarımşar ekmek ve /.../"

/.../ fätihägä kelgänlārgä köçätning hämmäsini üläşinglär, ikkitādän, üçtādän beringlär. (Toxtäbäyev, 2015, s. 197). "/.../ başsağlığına gelenlere fidanların hepsini üleştirin, ikişer üçer verin."

2. +tä eki getirilen sayı ikileme hâlinde kullanılır. Bazen ikinci sayıya ayrılma hâli eki getirilebilir.

[Bâyböri] On mährämni buyurdi, çäpärlärni bittä-bittä ätdän kötärib äldi, /.../ (Fäzil Yoldaş oğlu, 2010, 68) "[Bâyböri] On adamına buyurdu, habercileri birer birer attan indirdiler, /.../"

/.../ bälälārgä ikkitä-ikkitādän älmä älib berdim (Ğulām, 2004, s. 74). "/.../ çocuklara ikişerden elma verdim."

3. +tä *bolib*, +tādän *bolib* şeklinde (ç.n. Konuşma dilinde çok defa *bolib* > *bop* olur.)

/.../ xılvätdä ikkitä-üçtādän bolib älib, ğıybätgä tüşib ketişädi (Qādirov, 1990, s. 118). "/.../ tenhalıkta ikişer üçer dedikoduya dalarlardı."

Birāvı: - Ontä-ontä bop ketäyik, - dedi. Birāvı äytdi: - Beştä-beştä bop ketämiz. Birāvı äytdi: - Üçtä-üçtä bop ketämiz (Fäzil Yoldaş oğlu, 2010, s. 56). "Birisi: - Onar onar gidelim, dedi. Birisi dedi: -Beşer beşer gideriz. Birisi dedi: Üçer üçer gideriz. "

Türkiye Türkçesinde üleştirme sayıları ikileme olarak kullanıldığında "birer ikişer, üçer beşer, dörder dörder" şeklinde her iki sayıya -(ş)Ar eki getirilerek kullanılır. Özbek Türkçesinde ise bu gibi durumlardan yalnızca ikinci sayıya +tādän eki getirilmesi yeterli olmaktadır.

(ç.n. Kök noxät ösimliği) Gülləri yirik, gültâcisi hər xil rängdä bolib, gül bänddä bittä yâki ikkitädän, pâyäsi yoğân nâvlärdä esä köpinçä üç-yettitädän bolib câylaşadı (Yâqubcânov- Tursunov, 2008, s. 161). “(ç.n. Bezelye bitkisi) Çiçekleri iri, taçyaprakları türlü renkte, budaklarında birer yahut ikişer, gövdesi kalın olan türlerde ise çok defa üç ilâ yedili olarak bulunur.”

Üleştirme sıfatını belirlemek için *neçtälâb* “1) ne kadardan, 2) nice nice” veya *qänçädän* “1) Kaç paradan, 2) kaçır tane” soru kelimeleri kullanılır.

Äkä-ükälärning hər qäysisidä qänçädän pul bolgän? (İsmâilov, 2007, s. 45). “Ağabey ve kardeşlerin her birisinde ne kadar para olmuştur?”

/.../ mäymunlär qänçädän yängâq terishgän? (İsmâilov, 2007, s. 47) “/.../ maymunlar kaçır ceviz toplamışlar?”

Här bir sözdän neçtädän söz hâsil bolyäpti? (İkrâмова vd., 2017, s. 124) “Her bir kelimedden kaçır kelime türetiliyor? “

1.12. Kesir sayıları

Kesir sayıları Özbek Türkçesinde *käsır sânlär* olarak adlandırılır. Bu amaçla ya doğrudan sayılar kullanılır ve bunlar birbirlerine ayrılma bağlanır yahut da *yärim* “yarım”, *çâräk* “çeyrek”, *nimçâräk* “sekizde bir” gibi kesir bildiren kelimeler kullanılır. Çağatay döneminde kesir sayıları için sayılar birbirine bulunma yanında ayrılma hâli de bağlanmaktaydı (Argunşah, 2013, s. 135).

Birâq, senzura /.../ äsärning üçdän bir qısmını âlîb taşladı (Ähmäd, 2008, s. 2). “Ancak, sansür kurulu /.../ eserin üçte birini kesip attı.”

Qâzâq xälqining yüzdän biriginä /.../ (Äbduqâdirov, 2004, s. 47). “Kazak halkının yalnızca yüzde biri /.../”

Bu yerdä bir çây, bir nân, nimçâräk qänd — tört yärim päqır,³ /.../ (Ğulâm, 2004, s. 148). “Burada bir çay bir ekmek, sekizde bir şeker toplam dört buçuk pakır, /.../”

1.13. Özbek konuşma diline özgü bir kullanım

Özbek konuşma dilinde oldukça farklı bir sayı sistemi daha bulunmaktadır. Çok yaygın değildir. Bu sistemde küçük sayı büyük sayıya *käm* (< F.) “eksik, noksan, kem; az” ile bağlanır ve büyükten küçük çıkarılarak sonuç elde edilir: *bir käm bir yüz* “99”, *ikki käm ellik* “48” vb. Tamamen konuşma diline özgü olan bu kullanım, konuşma dilini yansıtan metinler aracılığıyla yazı dilinde de görülür. Elimizdeki Özbek gramerlerinde bu kullanımla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca Kämâl vd. birleşik sayılardan söz ederken “*üç käm qırq, ikki käm ottız*” örneklerini vermekle yetinir (1957, s. 364).

³ Sovyet öncesi dönemde kullanılan iki kuruş değerinde para.

Ärädän bir kām qırq kün ötdi, /.../ (Fâzil Yoldâş Oğlı, 2010, s. 13). “Aradan otuz dokuz gün geçti, /.../”

/.../ üç kām qırq kündä /.../ (Äfzälov vd., 2007, s.161) “/.../ otuz yedi günde /.../”

Käm ile kurulan bu sistem ölçünlü dilde saat ifadesinde kullanılmaktadır. Bu sistemde ilk sayı *+tä* ile kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki *kala* edatı yerine geçer: *ontä kām bir* “bire on kala” vb. Ancak *çäräk* “çeyrek” kelimesinde *+tä* ekinin bulunması kurallı değildir.

Sääät yigirmä beštä kām toqqız. Sääät çäräk kām säkkiz. Sääät ontä kām yetti. Sääät çäräktä kām on ikki. (Räfiyev vd. 1997, s. 107) “Saat dokuza yirmi beş var. Saat sekize çeyrek var. Saat yediye on var. Saat on ikiye çeyrek var.”

1.14. Güney Türkistan (Afganistan) Özbek ağzına özgü bir kullanım

Güney Türkistan (Afganistan) Özbek ağzında *bin* ve üzeri için Özbekistan ölçünlü dilindeki sistem (*beş ming, on bir ming, yüz ming* vb.) yanında oldukça farklı bir kullanım bulunmaktadır. Söz konusu bölgeden olan Özbek şairi Haşim Hemdem ile 12.08.2021 tarihinde yaptığımız sohbette, kendisi bölgedeki Özbek konuşma dilinde şu şekilde kullanımlar olduğunu belirtmiştir: *13 yüz 67* (1367), *13 yüz 99* (1399), *19 yüz 97* (1997). *On beş yüztä ädäm işläydi. “Bin beş yüz insan çalışıyor.”*

Bu, belki de Eski Uygur Türkçesi dönemindeki *tört tümen üç miñ eki yüz* “43200” (Karadavut, 2020, s. 73) kullanımının günümüzdeki devamıdır.

Ne üçün tip tiser yüz (yıl) yaşadım tünüg adıra sanasar tört tümen üç miñ eki yüz tünler erti “Neden? Yüz yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa kırk üç bin iki yüz gece geçti.” (Mait/9/7)

Biz, konuyla ilgili örnekleri Güney Türkistan’da yakın dönemlerde yaşamış olan Üstad Metin’den (1940-2020) alıyoruz. Üstad Metin’in eserlerinden genel olarak Güney Türkistan (Afganistan) Özbek ağzında sayıların Özbekistan’la büyük ölçüde uyumlu olduğunu görüyoruz (Tolkun, 2016, 66-68). Bu bölgede hâlen şiirde aruz vezninin kullanılmasından dolayı şiirde *iki ~ ekki, toqqız ~ toquz; ottız ~ otuz* gibi ikili yazıma rastlıyoruz.

Üstad Metin, *Yulduz* gazetesinin yayımlanmasını 10. yılı münasebetiyle yazdığı rubainin ikinci beytinde *on üç yüz almış yetti* ile “1367” tarihini kastetmektedir.

Men qutläräm uşbu bäyrämingni, çunkim / On üç yüz almış yettidä on yaşäding (Tolkun, 2016, s. 203) “Ben bu bayramını “1367’de yaşadığım için kutluyorum.”

Aşağıdaki söyleyiş oldukça ilginçtir. Şair, bu şiirini *Bîdil*’in doğumunun 340. yılı dolayısıyla kaleme almıştır. Üstad Metin, *qırq u üç yüz* için ilgili mısraın sonunda ayrıca içinde *340 h. q.*

yazmıştır. Görüldüğü gibi aslında *üç yüz u kırq* olması gerekirken, belki şiir dilinden dolayı büyük ve küçük sayı yer değiştirmiştir.

Hâmâdân sordım neçâ yil keçdi deb milâdidân / *Qırq u üç yüz* deb “râqâm” çekti, bu qâlgây yâdigâr.
(Tolkun, 2016, s. 146) “Kaleme sordum miladın üzerinden kaç yıl geçti diye, “340 yıl” diyerek yazdı, bu yadigâr kalacaktır.” (340 h. k.)

2. BÖLÜM

Sayılar Gelen Yapım Ekleri

Öncelikle özünde bir isim olan sayılardan genel olarak yeni isimler türetilir. Malum olduğu üzere bunlar, Türkiye’deki çalışmalarda genellikle isimden isim yapan ekler içerisinde incelenir. Bu bölümde inceleyeceğimiz sayılara gelen ekler alfabetik sıraya göre aşağıda listelenmiştir. Listedeki *âvârâ* ve *bürçäk* aslında ek değildir, ancak ek gibi kullanılmaktadır.

+**älä** ve türemişleri (+**älädän**)

+**ân(tä)** / +**âr(tä)**

+**äv** ve türemişleri (+**ävlään**, +**ävläb**, +**ävläşib**)

(+)**ävârä**

(+)**bürçäk**

+**lämçi**

+**läñçi**

+(**i**)**nçi**

+**tä** ve türemişleri (+**tädän**, +**täçä**, +**täläb**, +**täyäm**, +**täginä**)

+**lik**

Yukarıda sıralanan eklerin bir kısmı kendi içinde işlev bakımından gruplanabilmektedir.

+ älä ve türemişleri	}	Topluluk (cämlävçi) ifadeli kelimeler türetir.
+ äv ve türemişleri		
(+) ävârä		
+ lämçi	}	Sıra sayı (tärtib) sıfatlarını türetir.
+ läñçi		
+(i) nçi		

Dolayısıyla bu bölümde ekler incelenirken yukarıdaki alfabetik düzende değil, ilgili ekler gruplar hâlinde ele alınacaktır.

Diğer lehçelerde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de sayı adlarından fiil türetmek yaygın değildir. Bu sebeple ayrı başlık altında işlenmeyecektir. Tespit edebildiğimiz fiiller şunlardır: *birläş-*, *birik-* ve *ikkilän-* “tereddüt etmek”.

Qıblä mähälläning bäläläri birläşib Egämberdini ğırrâmlıkdä äybläşä başlâşdı (Toxtäbäyev, 2010, s.40). “Kible mahallesinin çocukları birleşerek, Egämberdi’yi sahtekârlıkla itham etmeye başladılar.”

Lekin Şähruxdäy äzämät oğlu turgändä nevăräni väliähd etib täyinläsä, ädälätän bolmäsligini sezib, birâz ikkiländi (Qâdirov, 2014, s. 13). “Lakin Şahrux gibi büyük oğlu dururken torunu veliaht olarak tayin ederse bunun adalete uygun düşmeyeceğini hissederek biraz tereddüte düştü.”

Hämmä bir bolgän, birikkän bittä bäyrâq âstidä (Ä’zäm, 2010, s. 73). “Herkes bir oldu, toplandı bir bayrak altında”

2.1. +tä

Farsça-Tacikçe kökenli bir ektir (bk. Tolkun, 2002). Tacikçede *+to* (okunuşu *+tâ*) biçimindedir ve *+ta* olarak sayı isimlerinin sonuna eklenerek kullanılmaktadır (İdo, 2006, s. 54). Eckmann bu ekin Çağatay Dönemi’ndeki kullanımından bahsederken “Nâdiren, tâ veya te (Fars. tâ “kat, kıvrım, büklüm’den) de arttırıcı manada kullanılır.” açıklamasında bulunur (1988, s. 79). Burada anlaşılıyor ki *+tä* eki, klasik dönem sonrasında yaygınlaşmış olmalıdır.

Bilindiği gibi Özbek Türkçesi, Tacikçe ile ileri derece etkileşim içindedir. Bu ek her iki dilde kullanılmasa da olacak şekilde bulunur (İdo, s. 2006, s. 54). Bu durumun Özbek Türkçesinden mi yoksa Tacikçeden mi kaynaklandığı tartışmalıdır. Özbek Türkçesi için *+tä* eki son derece işlektir; öyle ki sayma sayıları *bir*, *ikki*, *üç*... şeklinde olabileceği gibi *bitta*, *ikkitä*, *üçtä*... şeklinde de olabilir. Ek, ayrıca *+dän* ile üleştirme, *+çä* ile tahmini miktar, *+gäçä* (< *+gä+çä*) ekleriyle birlikte sınırlama bildiren kelimeleri türetir.

+tä ekinin asıl görevi adet bildirmektir. Ancak bu ek kullanılmadan yani doğrudan sayı tabanlarıyla da aynı ifade sağlanabilir: *ikki kişi*, *ikkitä kişi* vb.

Biläsänmi, bir yildä ikki milliontä nikâh toyi bolärkän (Mälik, 2006, s.54). “Biliyor musun, bir yılda iki milyon nikâh düğünü olurmuş.”

Änä şu muftiläringizdän ikkitäsi ötkän kün dâmlämizning hucräsigä mehmân bolişdı... (Qâdiriy, 2007, s. 197). “İşte şu müftülerinizden ikisi geçen gün hocamızın odasına misafir oldular.”

Yukarıda da belirtildiği üzere Özbek Türkçesinde sayıyı öğrenmek amacıyla *neçä* ve *qänçä* kelimeleri kullanılır. +*tä* eki, bunlardan yalnızca *neçä* kelimesine gelir ve kelimedeki ünlü düşmesi gerçekleşir: *neçä+tä* > *neçtä* “kaç, kaç tane, ne kadar”. Ancak bu kelime sayılabilir nesnelere sorular olarak kullanılır.

Şunäqä deysiz-kü lekin kelin äyämğä bağışläb neçtä şe’r yäzğänsiz? (Ähmäd, 1993, s. 22). “Öyle diyorsunuz ama siz [hanımınız] yengeme ithafen kaç tane şiir yazdınız?”

Özbek xälq çälğüläri orkestri neçtä guruhdän ibärät? (Mänsurov-Kärimova, 2015, s. 8). “Özbek halk çalgıları orkestrası kaç gruptan ibaret?”

Öte yandan soyut nesnelere sorular olarak “ne kadar, nice” anlamlarında *qänçälik*, *näqädär* *neçägli* gibi kelimelerin kullanıldığını görüyoruz.

Mäşhur pälvân Hâcimuqân öz elidä neçägli izzät-hurmätgä egä bolsä,/.../ (Äbduqädärov, 2004, s. 2). “Meşhur pehlivan Hâcimuqân kendi yurdunda ne kadar saygıya sahip ise /.../”

Neçtä soru kelimesi 1. teklik şahıs hariç diğer şahıs iyelik ekleriyle belgisiz zamirler türetir.

/.../ ulär u yäqdän häli neçtäsinä başläb kelär (Mänsur, 1998, s. 54). “/.../ onlar o taraftan daha kaç kişiyi getirirler.”

Änä endi tıp-çi, biz neçtämisiz? (İsmäilov, 2007, s. 4). “Haydi şimdi bul bakalım, biz kaç kişiyiz?”

Neçtä kelimesi de 2. teklik şahıs iyelik eki aldığı anda anlamca 2. çokluk şahsı belirtmektedir.

Neçtäng Moskvadä qolğä tüşding? (Murâdov, 2020, s.212). “Kaçınız Moskova’da yakalandınız?”

Özbek Türkçesinde çok işlek olan +*tä* eki, +*çä*, +*dän*, +*läb*, +(y)*äm* (< Farsça *ham* “hem”), +*ginä* ekleriyle genişletilmektedir.

2.1.1. +*täçä*

+*tä* üzerine Türkçe +*çä* eşitlik hâli ekinin gelmesiyle oluşan bu birleşik ek, yaklaşık miktar bildirmek için sayılara ve *neçä* soru kelimesine getirilerek kullanılır.

Qışläqçädä bär-yoğı bittä köçä-yu ottıztäçä uy bär ekän, xâlâs (Toxtäbäyev, 2009, s. 186). “Küçük köyde topu topu bir sokak ve otuz kadar ev varmış, o kadar.”

Keçäsi bilän uxlämäsdän ikki yüztäçä e’lân yâzıb /.../ (Toxtäbäyev, 2009, s. 149). “Gece boyu uyumadan iki yüz kadar ilan yazarak /.../”

Ancak bu ekler dışında +*tä* eki almış sayı *çägli* “kadar” edatıyla da miktar bildirilebilir.

/.../ beklär vä sarkärdälärdän on çağli kişini Sâhibqırân yâtğân xânägä başlâb kirdilär (Qâdırov, 2014, s. 14). “/.../ beğler ve askerlerden on kadar kişiyi Emir Timur’un yattığı haneye getirdiler.”

Özbek gramerlerinde bu yapının klasik dönemde doğrudan sayı ismine +çä eşitlik hâli ekinin getirilmesiyle oluşturulduğu, günümüzde yerini +täçä biçimine bıraktığı belirtilmektedir (Ädurâhmânov-Şükürov, 1973, s. 86). Klasik dönemdeki bu kullanımı kimi halk edebiyatı ürünlerinde görmek mümkündür.

/.../ iki yüzçä kişini qırıp taşlâdi (Yusufoğli, 2006, s. 265). “/.../ iki yüz kadar kişiyi kırdı geçirdi.”

2.1.2. +tälâb

Nispeten yeni olan +lâb eki, adet bildiren +tä üzerine getirildiğinde anlam pekiştirilmektedir.

/.../ biz uning bâyliğı bolğân cânivârlärini mänä, şundây bittä-bittälâb öldiräversäk (Mâlik, 2006, s. 16). “/.../ biz onun zenginliği olan hayvanları, işte böyle birer birer hep öldürelim.”

Bu ek, *neçä* “nice, kaç; kaç tane” kelimesiyle kullanıldığında *neçtälâb* “nice, kaç tane, birçok, çok sayıda” belgisiz sıfatı ortaya çıkmaktadır.

Qässâblär küniğä neçtälâb qoy soyıb, yetkâzişâlmâydi. (Ähmäd, 2008, s. 67). “Kasaplar hergün çok sayıda koyun kestikleri halde yetiştiremiyorlar.”

2.1.3. +tädän

+tä üzerine +dän ayrılma hâli ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Sayılar yanında *yärim* ve *neçä* kelimelerine getirilerek kullanılır. Üleştirme sıfatları için kullanılan yapılardan birisidir.

Ätäm tengi, undän yaşraq ikki yüz çağli kişini hävlining qâq ortäsigä ikkitädän qılıb säfgä turğızıb qoyışibdi (Toxtäbâyev, 2009, s. 31). “Babam yaşlarında, ondan daha genç iki yüz kadar kişiyi avlunun tam ortasına ikişerli safa sokmuşlar.”

Çüçvärä tüğädigän qâlpımını körsängiz qâyıl qâlâsiz. Zavod işlâb çıqârgâni bittädän tüğädi. Meniki bolsä bir tükändä ontädän tüğädi (Mâlik, 2006, s. 332). “Mantı kapatan kalıbını görmeniz hayran kalırsınız. Fabrikanın ürettiği birer birer kapatır. Benimki ise bir kapattığında onar onar kapatır.”

Mäktäbdän här küni mukâfâtğä yärimtädän nân âlib yeyäpti, /.../ (Toxtäbâyev, 2009, s. 41). “Okuldan her günü mükafat olarak yarımsar ekmeğ alıp yiyor, /.../”

2.1.4. +täyäm

Farsça kökenli *häm* “hem, da / de” bağlacı Özbek Türkçesinde çok defa ekleşerek +(y)äm olur ve bu ekleşmiş biçim diğer isimler gibi sayı isimlerine de gelir. Sayılara da ek olarak gelebildiği için bu biçimbirim burada ele alınmıştır. Bu biçimbirim özellikle *bir* sayısı ile

kullanıldığında (*bir+häm > biräm*), “bir de, o kadar, öyle, çok” veya “herhangi bir” gibi anlamlarda belgisiz sıfat olarak kullanılır.

/.../ ertäk bilän täpşimäqni biräm sevädiki, /.../ (Toxtäbäyev, 2009, s. 30). “/.../ hikäyeyle bulmacayı öyle sever ki, /.../”

/.../ buning ustigä biräm xunuk mä'räşärkänki!.. (Toxtäbäyev, 2009, s. 104). “/.../ bunun üstüne o kadar çirkin böğürüymüş ki!...”

Äğäçä äyimning biräm muhim sözi bärliğini sezgän Gülşänbänu /.../ (Qädiriy, 2007, s. 128). “Äğäçä Hanım'ın çok önemli sözü olduğunu sezen Gülşänbänu, /.../”

2.1.5. +täginä

Özbek Türkçesinde küçültme yanında zarfları pekiştirme işleviyle de kullanılan +*ginä* eki aslında doğrudan geldiği sayıyla ilgili değildir. Bu ek, hem isimlere hem de fiilimsilere gelebilir ve cümleye “yalnızca, ancak, sadece” gibi zarf işlevi katar: *bugünginä* “yalnızca bugün”, *menginä* “yalnızca ben”; *körgändäginä* “görür görmez, ancak görünce” (bk. Tolkun, 2018). Netice itibariyle +*ginä*, sayılara da gelebildiğinden burada ele alınmıştır.

Can ortäq, oşä säätädän törttäginä täpib ber /.../ (Mädäyev-Säbitova, 2010, s. 166). “Canım arkadaşım, o saatten dört tanecik / yalnızca dört tane [benim için] bul /.../”

+*ginä* eki *bittä* (< bir+tä) kelimesine geldiğinde ise *bittäginä* “bir tek, yalnızca, sadece” anlamında zarf işlevindedir.

Änçä yäxşı gäplär gäpirmäqçi edim-u, bu gäplärimni bittäginä mä'yuslik bilän äytgän, /.../ (Ğulâm, 2004, s. 114). “Epey güzel iyi şeyler söylemek niyetindeydim ancak bu sözlerimi bir tek meyuşça söylediğim /.../”

/.../ fäqät 3täginä “Yarıltaş”, “Mälikäi äyyâr”, “Häyvänlär sultâni” operaläri sähnä yüzini körgänligi häqidä bilib älgänmiz (Mänsurov-Kärimova, 2015, s. 83). “/.../sadece üç tanecik ‘Yarıltaş’, ‘Melike-i Ayyâr’, ‘Hayvanlar Sultani’ operalarının sahne yüzünü gördüğü konusu öğrendik.”

2.2. +än(tä) / +âr(tä)

Burada her iki ek, işlevce tamamen aynı şekilde kullanılmaları ve gerek +*än* gerekse +*âr* biçimbirimlerinin aynı şekilde pekiştirilmesinden dolayı aynı başlık altında ele alınmıştır.

Her iki ek yalnızca “bir” sayısı ile kullanılmaktadır: *bir+än > birän*; *bir+âr > birâr*. Kelime, “bir, herhangi bir” anlamlarında belgisiz sıfat türetmektedir.

/.../ oqıtuvçilär birän närsä deyiş bilän /.../ (Mälik, 2006, s. 4). “/.../ öğretmenler bir şey diyerek /.../”

Birâq birâr yerimdä qättiq âğrıq sezâyâtgänim yoq (Mälik, 2006, s. 227). “Ancak herhangi bir yerimde aşırı bir ağrı hissettiğim yok.”

Aşağıdaki örneklerde söz konusu kelimeleri Türkiye Türkçesine “bir” belgisiz sıfatıyla çevirmek mümkündür.

Birân yol tapinglär! (Qâdirov, 2014, s. 108) “Bir yol bulun!”

Äğär men birâr kün yoq bolıb qâlsäm, /.../ (Qâdirov, 2014, s. 76). “Eğer ben bir gün kaybolacak olsam, /.../”

Birâr veya *birân* kelimesinin sıfat olarak kullanıldığı tamlamanın bağlı olduğu yüklem olumsuz ise kelime Türkiye Türkçesine çok defa “hiç, hiçbir” olarak çevrilir.

Şâhrux Mirzâ Xälil Sultân bilân birâr märtä qılıç yälänğaçläb cäng qılğan emäs (Qâdirov, 2014, s. 20). “Şahrux Mirza, Halil Sultan ile hiçbir defa kılıçları çekerek savaşmış değil.”

/.../ birân söz qoşış mumkin emäs. (Mädäyev, 2010, s. 64) “/.../ herhangi bir / hiçbir söz söylemek mümkün değil.”

/.../ mengä häm birân yamânlik qılmäydi, deb kim kâfâlät berä älgäy? (Qâdirov, 2014, s. 85) “/.../ bana da hiçbir kötülük etmezler, diye kim kefil olabilir?”

Öte yandan her iki kelimenin de “bir” sayısı ile pekiştirilerek “herhangi bir” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Ädätdä, bunäqä cäylärdän kündüzi ötgän ädäm yâ huştäk çälib yâki birân bir qoşıqını väränqlätib ötädi (Mälik, 2006, s. 298). “Genelde böyle yerlerden gündüz geçen adam ya ıslık çalarak yahut herhangi bir şarkıyı yüksek sesle okuyarak geçer.”

Qoyıb yubârsäm, Berdirähmätning bäläläriğä birâr-bir zârär yetkâzişi mumkin (Mälik, 2006, s. 231). “Bırakacak olsam Berdirähmät’in çocuklarına herhangi bir zarar vermesi mümkün.”

Her iki ekle türemiş kelimeler, +*tä* ekiyle pekiştirilerek adet olarak söylenebilen kelimelerin belgisiz sıfatı olurlar.

Ävâz täniş bolmägändä, birântä bâzârçi xâtın bolsä keräk, deb ötib ketäverärdim (Mälik, 2006, s. 204). “Sesi tanıık olmasaydı herhangi bir pazarcı kadın olmalı der geçerdim.”

Keyin bizni qışlâqdä häli birärtä ädämning mâli yâ qoyi oğırlängän emäs (Rähimova, 2012, s. 21). “Sonra bizim köyde bugüne kadar herhangi bir adamın ineği veya koyunu çalınmış değil.”

Bu kelimelerin de sıfat olarak kullanıldığı tamlamalar bağlı olduğu yüklem olumsuzsa bunlar Türkiye Türkçesine “hiçbiri” olarak çevrilir.

Bu mühür bäsilmägünçä birärtä färmän küçgä kirmägäy (Qâdirov, 2014, 233). “Bu mühür basılmadıqça hiçbir ferman geçerlik kazanmaz.”

U vâqtlärdä Ämudäryädä birärtä köpriq yoq edi (Qâdirov, 2014, 37). “O zamanlar Amuderya’da hiç köprü yoku.”

Her iki ekle genişlemiş biçimler iyelik ekleri vasıtasıyla belgisiz zamire dönüşebilmektedir: *birântämiz ~ birärtämiz* “herhangi birimiz, birimiz”, *birântäng(iz) ~ birärtäng(iz)* “herhangi biriniz, biriniz” vb.

Vâqti kelib birärtäsi käsäl bolib qâlsä, /.../ (Äytmätov, 2018, s. 17). “Vakti gelince birisi hatalanacak olursa”

Bulärning birântäsi sän’ät äsäri hisäblänmäydi (Mädäyev, 2010, s. 9). “Bunların hiçbirisi sanat eseri kabul edilmez.”

/.../ birärtängiz bärrib, mengä bir piyälä suv keltirib beringlär (Rähimova, 2012, s. 34). “/.../ biriniz gidip bana bir bardak su getirin.”

Birântä veya *birärtä* kelimelerinden türetilen belgisiz zamirlerin de bağlı olduğu yüklem olumsuz ise bu kelimeler Türkiye Türkçesine çok defa “hiçbiri” şeklinde çevrilir.

Lekin häli temuriylärdän birântäsi Däşti Qıpçâqdägi Çingiziyärgä yârdäm soräb bärğän emäs edi (Qâdirov, 2014, s. 136). “Lakin daha Timuruların hiçbiri Deşt-i Kıpçak’taki Cengizlilerden yardım istemeye gitmiş değildi.”

Birärtämiz ulärni körmäyimiz, birärtämiz bilmäyimiz, /.../ (Äytmätov, 2018, s. 51). “Hiçbirimiz onları görmüyoruz, hiçbirimiz bilmiyoruz, /.../

2.3. +(i)nçi, +lämçi +länçi

Bu ekler Özbek Türkçesinde *tärtib sänlar* diye adlandırılan sıra sayı sıfatlarını türetmek için kullanılır. Özbek gramerlerinde bu işlev için esasen +(i)nçi eki gösterilir: *birinçi, ikkinçi, üçinçi, törtinçi, onunçi, yigirmänçi, elliginçi, yüzinçi, millioninçi* vb. Öte yandan kalıplaşmış biçimde *+lämçi* (*birlämçi, üçlämçi* vb.) veya *+länçi* (*birlänçi, ikkilänçi* vb.) eklerinden türemiş kelimeler de bulunur. Ayrıca *ävvalgi, дәstläbki, ilk, ilkinçi* “birinci” ile *songgi, äxirgi, äxirinçi, eng keyingi* “sonuncu” kelimeleri de sıralamada sayı yerine kullanılmaktadır.⁴

⁴ Burada verilen *ilkinçi* ve *äxirinçi* kelimeleri *Özbek Tilining İzähli Luğäti*’nde bulunmaz. Ancak genel ağdaki sohbet sayfalarından halk arasında bu kullanışların da olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.1. +(i)nçi

Bu ek, sıra sayı sıfatları türetmeden kullanılan günümüz yazı ve konuşma dilinde hâkim olan biçimbirimdir.

Mäsälän, qolingizdägi “Äsiyâ” deb nâmlängän ilk kitâbdän xuddı şü ülkän hududli qıt’adä yäşâyâtgän xälqlärning eng yäxşı ertäkläri orın aldı. İkkinçi kitâbgä Uzâq Şärq mämläkätläri xälqlärining xuddı şundäy särä icäd nâmunäläri kiritilgän. (Yusupov, 2009, s. 4). “Mesela, elinizdeki ‘Asya’ diye adlandırılan ilk kitaptan aynen bu büyük kıtada yaşayan halkların en güzel masalları yer aldı. İkinci kitaba Uzakdoğu halklarının aynı şekilde en seçkin örnekleri yerleştirildi.”

Sıra sayı sıfatlarının sorusu için *neçänçi* “kaçıncı” kelimesi kullanılır.

Neçänçi yildä tuğılğansız? (Turdiyeva-Ähmedova, 2007, s. 44) “Kaçıncı yılda doğdunuz?”

Bugün neçänçi özi? On ikkinçi iyul (Hâşimov, 1994, s. 266). “Sahi bugün ayın kaçı? On iki Temmuz.”

Türkiye Türkçesindeki *ilk* veya *birinci olarak*, *ikinci olarak*, *üçüncü olarak* şeklinde fikirleri sıralama amacıyla kullanılan yapı karşılığında Özbek Türkçesinde de sıra sayıları ya doğrudan yahut *+dän* çıkma hâliyle kullanılır.

Ävvälâ: yâr-u döstläрни, äkä-ukälärni körgändä sälâmläşiş keräk. İkkinçi: cämâät cäylärigä bärğäningdä sälâm berişing lâzim. Üçinçi: birâr xânädängä bärşäng, u yergä sälâm berib kirgin. (Mätçänov vd., 2017, s. 11). “İlk olarak, dostları, ağabey kardeşleri görünce selamlaşmak gerek. İkincisi, topluluk içine girdiğinde selam vermek gerekir. Üçüncüsü herhangi bir eve gittiğinde, oraya selam vererek gir.

Ämmäviy bähräm tāmāşäläridä birincidän, bundäy kostyumlar bu sän’ät türining rämziy vä allegorik stiligä toğrı kelmäydi, ikkinçidän, mäişiy kostyumning mäydä detalläri kättä mäydän mäşäfäsidä körinmäydi. Üçinçidän, şunçä köp miqdardägi kostyumni qäyerdän âlış mumkin? (Ähmedov, 2008, s.97). “Halka yönelik bayram eğlencelerinde ilk olarak böyle kostümler bu sanat türünün simgesi ve alegorik stiline uygun düşmez. İkinci olarak, günlük hayatı yansıtan kostümlerin küçük detayları büyük meydan mesafesinde görünmez. Üçüncü olarak bu kadar çok miktarda kostümü nereden almak mümkündür?”

Türkiye Türkçesinde *+II* ekiyle bildirilen yıl adları Özbek Türkçesinde sıra sayı sıfatları yoluyla belirtilir.

Säksäninçi yillär ävvälidän mustäqillikkä erişilgünçä mening häyätimdä unutulmäs bir dävır bolgän (Häqqul, 2020, s. 3). “Seksenli yıllar öncesinden [Özbekistan] istiklale erişinceye kadar benim hayatımda unutulmaz bir devir idi.”

Sıra sayı sıfatları aynı zamanda Türkiye Türkçesinde isim tamlaması şeklinde kullanılan tarihleri ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Esimdä bär, Ğäfur äkänikigä ming toqqız yüz qırq ältinçi yılning on birinci noyabridä keçqurun bärğändim. (Ähmäd, 1993, s. 20). “Hatırlıyorum, Ğäfur ağabeylerin evine bin dokuz yüz kırk altı yılının 11 Kasım’ında akşamleyin gitmişim.”

Sıra sayı sıfatlarından *birinçi* ve *ikkinçi* kelimelerini ayrıca ele almak gerekmektedir. Bu iki kelime, sıralama dışında oldukça işlek olarak şu anlamlarda kullanılır.

birinçi “birinci, birincisi, ilk olarak, ilk defa vb.”

/.../ Taşkentdä birinçi grämmäfon älib kelgän, birinçi fotoçi bolgän İlhâm sämävärçining qılğän işläri /.../ (Ähmäd, 1993, s. 22). “/.../ Taşkent’te ilk defa gramofon getiren, ilk fotocu olan semaverci İlhâm’ın yaptığı işleri /.../”

ikkinçi “ikinci, ikincisi, ikinci olarak, ikinci defa, bir daha, yine bir kez, tekrar, öte yandan, diğer, öteki vb.”

/.../ Song Dävlat ikkinçi u ädämnü yäqinigä yolätmäydı (Mänsur, 1998, s. 92). “/.../Sonra [köpeğimiz] Dävlat bir daha o adamı yanına yaklaştırmaz.”

İkkinçi qılmäymän, /.../ (Hâşimov, 1989, 35). “Bir daha yapmayacağım, /.../”

/.../ mätäning bir tāmāni äq, ikkinçi tāmāni qārä /.../ (Ähmedov, 2008, s.71). “/.../ bezin bir tarafı beyaz, diğer tarafı siyah/.../”

İkkinçi kelimesi 3. teklik şahıs iyelik ekiyle birlikte “diğeri, öteki” anlamında kullanılır.

Biri sâddä, ikkinçisi esä hiylägär edi (Mätçanov vd., 2017, s. 53). “Biri saf, öteki ise hiylekârdı.”

/.../ uning üstigä biridä yağ, ikkinçisidä äsäl bolgän ikki idiş äsgänsän /.../ (Mätçanov vd., 2017, s. 59). “/.../ onun üstüne sen birinde yağ, diğerinde bal olan iki kap asmışsın /.../”

2.3.2. +lämçi

Bu biçim yaygın değildir, Özbek gramerlerinin kimileri bu ekten söz etmektedir. Qılıçev bu ekle ilgili olarak “Bu şekil kitabi tarzda olup, konuşmada seviye katar.” notunu düşmektedir (1992, s. 41). Bu eke çok defa tarihî metinlerde ve bazı Özbek ağızlarında rastlanmaktadır.

Birlämçi, häq täälâ vä tabäräkning öz zâtidurkim, /.../ İkkilämçi, päygäbärimiz Muhämmäd Mustäfä sällälâhi äläyhi vässälâm räsuli bärhäq, /.../ (Ğulâm, 2004, s. 142-143). “Birincisi, Hak teala ve tebarekenin asıl zatıdır ki, /.../ İkincisi, peygamberimiz Muhammed Mustafa s.a.v. resul-i ber-hak, /.../”

Öte yandan bu ekin kimi bilimsel eserlerde ilk birkaç sayıda tercih edildiği görülmektedir.

İgnäbärgli dārāxtlār vā yāpıquruğli ösimliklärning ikkilämçi qätlämi äräsidadä üçlämçi qätläm häsil boladı (Tursinbäyeva vd., 2018, s. 45). “İğneyapraklı ağaçlar ve kapalı tohumlu bitkilerin ikinci katmanı arasında üçüncü katman häsil olur.”

Cudä köp kanallär sänigä egä bolgän uzätış tizimlärining apparaturalärini tüzışdä törtlämçi vā beşlämçi güruh kanalläridän fäydälänilädi /.../. (Şin-Hodjäyev, 2016). “Pek çok kanal sayısına sahip olan yayın sistemlerinin aparatlarını kurmada dördüncü ve beşinci grup kanallarında faydalanılır /.../”

2.3.3. +lämçi

Oldukça nadir kullanılır. Daha çok tarihî dönemleri anlatan eserlerde karşımıza çıkar. Ancak sanal ağda yaptığımız taramalarda günümüz yayınlarında da esasen *bir* ve *iki* sayılarında bu ekin kullanımına rastlanmıştır.

İkkilänçi dāmādliq uçun näsäbdän ilgäri ilmu ädäb, fäzlu kāmäl lâzımdırkim, /.../ (Qādiriy, 2007, s. 36)
“İkinci olarak damat olmak için nesepten önce bilgi, edep, fazilet ve olgunluk lazımdır ki /.../”

Bu ekle ilgili olarak internetteki bir adreste “Uzbek days of week | Days of week in Uzbek Language | Days of Week” (internet 2020) başlığı altında Özbek Türkçesindeki gün adları *bāşkün* “cumartesi”, *birlänçi* “pazar”, *ikkilänçi* “pazartesi”, *üçlämçi* “salı”, *törtlämçi* “çarşamba”, *beşlämçi* “perşembe”, *bāşkün* veya *cumä* “cuma” olarak verilmiştir. Özbek Türkçesinde, *cuma* hariç diğer günler için Farsça kökenli gün isimleri kullanılır: *şänbä* “cumartesi”, *yäqşänbä* /*bâzâr* “pazar”, *duşänbä* “pazartesi” ... Kendisi de Özbek Dili ve Edebiyatı uzmanı olan Prof. Dr. Nâdirhân Hasanov ile 5 Kasım 2021 tarihinde yaptığımız görüşmede kendisinin böyle bir değişikliği veya uygulamayı duymadığını belirtmiştir.

2.3.4. Sıra sayı sıfatlarının rakamla yazımı

Türkiye Türkçesinde bilindiği sıra sayı sıfatı eki +*ncX*, Arap veya Roma rakamlarıyla gösterilirken nokta işaretinden yararlanır. Özbek yazımında ise Arap rakamlarında kısa çizgi kullanılırken Roma rakamlarıyla yazıldığında ise hiçbir işaret kullanılmaz (Mädväliyev vd., 2013, s. 14); sadece rakamlar yazılır, cümledeki anlamdan hareketle +*nçi* ilgili sayıya eklenir: 7- sınıf “7. sınıf”, 60-yillär (60’lı yıllar), 1991-yilning 1-sentabri “1991’in 1 Eylül’ü”.

XX äsr özbek ädäbiyatı yängi özbek ädäbiyatı deb ätälädi (Mirzäyev, 2005, s. 5). “XX. asır Özbek edebiyatı ‘Yeni Özbek Edebiyatı’ diye adlandırılır.

1924-yıldā Ortā Āsiyādā milli çegäräläniş ämälğä aşırıldı - yäxlit Türkistân bir neçä respublikägä bölüb yubârıldı. (Mirzäyev, 2005, s. 15). “1924 yılında Orta Asya’da milli sınırlanma uygulamaya kondu ve bir bütün Türkistan birkaç cumhuriyete bölündü.”

2.4. +älä, +äv (ve türemişleri +ävläb, +ävläşib, +ävlän nadiren +ävlän), +ävärä

Bu ekler sayılara gelerek onlardan topluluk bildiren yeni kelimeler türetir. Bunlardan +älä, +äv, +ävlän ekleri Çağatay döneminden beri kullanılır (Argunşah, 2013, s. 134). Hepsinin kendisine göre kullanım özellikleri vardır. Bir kısmı aslen sıfat olup üzerine iyelik eki gelince belgisiz zamirler oluşturur. Bir kısmı daima belgisiz zamir, bir kısmı ise cümlede zarf görevindedir. Öte yandan yapı bakımından +älä ve +äv yapım eki, +ävärä ise aslında ek gibi kullanılan bir isimdir. Keza +äv eki genişlemeye son derece yatkındır. Nadiren olsa +älä ve +äv eklerinin birlikte kullanıldığı görülür: *ikki+älä+äv > ikkäläv*.

Bu bölümde sırasıyla +älä, +äv ve türemişleri (+ävläb, +ävläşib, +ävlän nadiren +ävlän) ve +ävärä yapısı incelenecektir.

2.4.1. +älä

Özbek gramerlerinde bu ekin hangi sayılara geldiği konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Rähmätulläyev’e göre *iki*’den *altı*’ya (2006, s. 157), Tursunov vd.’lerine göre *iki*’den *yedi*’ye (1992, s. 296), Änärbekova-Mirzäyeva’ya göre *iki*’den *on*’a (2011, s. 112) kadar olan sayılarla kurulduğunu söyler. Bu ek temelde topluluk bildiren sıfatları türetir ve bizce geldiği kelimeye kimi zaman “her” sıfatı kazandırır.

+älä eki sonu ünlüyle biten *ikki*, *älti*, *yetti* sayılarına geldiğinde sondaki /i/ sesi düşer. *ikki+älä > ikkälä*, *älti+älä > ältälä*, *yetti+älä > yettälä*.

/.../ uning ikkälä qolını qolları âräsığä äldi. (Çolpân, 1991, s.48). “/.../ onun her iki elini elleri arasına aldı.”

Yämänlik ikkälä közi yoq Yäxşilik bilän hämräh bolışni istämäy, /.../ (Yusupov, 2009, s. 16). “Kötülük (her) iki gözü olmayan İyilik ile yoldaş olmayı istemeyerek, /.../”

Bu ekle türemiş kelimelere iyelik eki getirildiğinde belgisiz zamirler elde edilir. Ancak bu ek de “bir”den sonraki sayılara geldiği için tabii olarak kelimeye çokluk anlamı bulunur. Bundan dolayı, sayma sayılarında olduğu gibi, yaygın olmamakla birlikte özellikle 2. çokluk bildiren belgisiz zamirler türetirken yalnızca 2. teklik şahıs iyelik eki getirilmesi yeterli

olabilmektedir. Aşağıdaki ilk örneklerde *ikkälä* ve *üçälä* kelimelerinden teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleriyle aynı anlamda çokluk belgisiz zamirlerinin türetilbildiği görülmektedir.

Küzdä ikkäläng bärıb bir häftä turıb kelding (Çolpân, 1991, s. 45). “Güzde ikiniz gidip bir hafta kalıp geldiniz.”

İkkäläläring häm häli yâşsizlär, /.../ (Äytmätov, 2018, s. 88). “İkiniz de daha gençsiniz, /.../”

Aşağıda *+älä* + *iyelik ekleri* şeklinde türetilen belgisiz zamirlerden örnekler verilmiştir.

Üçäläng käm yükmişän mengä? (Çolpân, 1991, s. 94). “Üçünüz az yük müsünüz bana?”

Ävvälläri Fätimä-Zöhrälärni dâimâ ädäştirib yürärdim. Hâzır häm ikkäläsi bir-birigä oxşaydı. (Hâşimov, 1989, s. 66). Önceleri [ikiz kız kardeşler olan] Fatma ve Zühre’yi daima karıştırdım. Şimdi de her ikisi birbirine benziyor.

/.../ här ehtimâlgä qârşı xântäxtä ätrâfigä üçälämiz çökdik (Hâşimov, 1989, s. 66). “/.../ her ihtimale karşı sofraya etrafına üçümüz çöktük.”

+älä ekiyle türetilen gerek sayı sıfatı gerekse belgisiz zamirlerin *här* kelimesiyle pekiştirildiği de görülür.

/.../ bâstırmädä turgän här ikkälä ätni häm egärlätdi. (Qâdırov, 1990, s. 97) “/.../ eyvanda duran her iki atı da eğerletti.”

Här ikkälämiz külişdik. (Ğulâm, 2004, s. 137) “Her ikimiz de gülüştük.”

2.4.2. +äv ve türemişleri (+ävläb, +ävläşib, +ävläñ nadiren +ävläñ)

2.4.2.1. +äv

Eski Türkçedeki sayılara gelerek topluluk adı yapan +AgU eki günümüz Özbek Türkçesinde +äv olarak yaşamaktadır. Bu ekin de hangi sayılarla kullanıldığı konusunda Özbek gramerlerinde farklı bilgiler verilmektedir. Örnek olarak Tursunov vd.’lerine göre *iki*’den *yedi*’ye (1992, s. 296) bazen de on sayısına, Rähmätulläyev’e göre ise *iki*’den *sekiz*’e (2006, s. 157) kadar olan sayılara getirilir. Ancak Äliyev-Näzärov’un eserinde *onäv* ve *yüzäv* örnekleri yazılmıştır. (1992, s. 51)

Sayıardan +äv ekiyle türemiş kelimeler esasen sıfattır. Ancak gördüğümüz kadarıyla bu işlevde kullanımları yaygın değildir.

/.../ eşikning ikkâv tävâqâsi şärâqlâb açilib ketdi-yu, /.../ (Toxtâbâyeu, 2009, s. 54). “/.../ kapının iki kanadı gürültüyle açılıverdi ve /.../”

/.../ üçâv ükâm meni yergä bâsıb /.../ (Toxtâbâyeu, 2009, s. 243). “/.../ üç küçük kardeşim beni yere bastırarak /.../”

Bu ekle türetilen sayı adları iyelik ekleriyle kullanıldığında belgisiz zamirleri türetir. Ekin bu şekilde kullanılması son derece yaygındır.

Älqıssâ, ikkâviyâm /.../ mehribân bolıb yürgänläridä ulärning yurtidâ oğrı päydâ bolıbdı (Murâd, 1994, s. 22). “Kısacası ikişi de /.../ ahbab olarak yaşarlarken onların memleketinde bir hırsız peyda olmuş.”

İkkâvımnızning hâlâl bolıb qoşilgänimizgä mänä üç häftä, yâqm bir ây boldı (Çolpân, 1991, s. 373). “İkimizin nikâhlanarak birleştiğimize işte üç hafta, yaklaşık bir ay oldu.”

Berärmângä beşâv köp, âlärmângä ältâv âz (ats.). “Verene beş tane çok, alıcıya altı tane az.”

İlgili kelimenin sorusu için *neçä* “nice, kaç tane” kelimesinden yararlanılır: *neçä+âv* > *neçâv*. Kelime, belgisiz sıfat veya iyelik eki olarak belgisiz zamir olarak da kullanılır.

Dinidän qäytmişlär neçâv boldı, xudädän qäytmişlär neçâv boldı! (Murâd, 1994, s. 305) “Dininden dönenler kaç kişi oldu, Allah’tan vazgeçenler kaç kişi oldu!”

Aşağıdaki örnekte görüleceği gibi *neçâv* kelimesi 3. çokluk şahıs belgisiz zamirine dönüştürülürken iyelik eki yerine *+lär* kullanılması yeterli olmaktadır.

Söz sözläsä, âdâm äqlın älgändi, / Neçâvlär yetälmäy häläk bolgändi (Fâzil Yoldâş oğlu, 2010, s. 63). “Konuştuğundan insanın aklını almıştı. / Niceleri ulaşamadan helak olmuştu”.

birâv

Bu ek, normalde belgisiz sıfatlar yaparken *bir*’den türeyen *birâv* kelimesi “biri, başkası, kimse” vb. üzerinde iyelik eki olmadığı halde belgisiz zamir işlevinde kullanılır.

/.../ birâv bilân münâzärä qılâyâtgändek, qızgınlık bilân gäpirdi (Äybek, 1985, s. 40). “/.../ biryle tartışıyormuşçasına hararetle konuştu.”

/.../ şunu birâv ârğalı äyttirmäy /.../ (Xudâyberdiyev- Xudâyberdiyeva, 1995, s. 73). “/.../ bunu başkası vasıtasıyla söyletmeyip /.../”

Birâv bilmâsligi uçun qârânğudâ bârâımız (Xudâyberdiyev-Xudâyberdiyeva, 1995, s. 83). “Kimsenin bilmemesi için karanlıkta gideceğiz.”

Aslında *birâv* kelimesindeki +âv eki için bir pekiştirme eki denebilir. Çünkü örneklerde görüleceği gibi +âv olmadan da sayılara yalnızca iyelik eki getirilmesi yeterli olmaktadır.

Bir-birigâ bulâr râhbâr bolâdı, / Birâv-birâvining hâlin sorâdı (Fâzil Yoldâş Oğlı, 2010, 234). “Birbirine bunlar kılavuz olurlar, / Birbirinin halini sorarlar.”

2.4.2.2. +âvlâb

Yapısı daha önce açıklanan +lâb eki, +âv ile türemiş gövdelere getirildiğinde, onlardan *birlikte* anlamı olan zarflar elde edilir. İşlek değildir.

/.../ endi uni ikkâvlâb kötârdilâr (Muxtâr, 2018, s. 201). “/.../ şimdi onu ikisi birlikte kaldırdılar.”

2.4.2.3. +âvlâşib

Bu aslında +âv+lâ-ş-i-b > +âvlâşib şeklinde meydana gelen birleşik ektir. Eldeki mevcut gramelerden yalnızca Äbduâzizov (1992, s. 108) bu eke yer verir. Ayrıca bu ek, bünyesindeki -b zarf-filinden dolayı, hiçbir surette iyelik eki almaz; dolayısıyla bu ekle türemiş kelimeler anlamca hangi iyelik ekini istiyorsa o varmış gibi yorumlanır. Bu ekle türemiş kelimeler, cümlede zarf işlevindedir. Aşağıdaki ilk iki örnekte geçen *ikkâvlâşib* kelimesi ilkinde “ikisi birlikte”, ikincisinde ise “ikiniz birlikte” olarak yorumlanmalıdır.

Äkâm hâm körîşib, ikkâvlâşib dâsturxângâ qıstâdilâr (Mânsur, 1998, s. 296). “Ağabeyim de görüşükten sonra ikisi birlikte sofraya oturmam için üstelediler.”

Ämmâ qârâqçilâr Krâddokni beşâvlâşib yergâ zorgâ äğdârışdı-dâ /.../ (Doyl, 2016, s. 43). “Ammâ şakiler, Kraddok’u beşi birlikte yere zorla devirdiler ve /.../”

2.4.2.4. +âvlân (nadiren +âvlân)

Bu ek hakkında da Özbek gramerlerinde bir fikir birliği yoktur. Tursunov vd. bu ekten hiç söz etmez. Äliyev-Nâzârov, +âvlân şeklinde ek olarak verir (1992, s. 51). Äbdurâhmânov vd. bu yapıyı diğer eklerle birlikte “-âv, -älâ, âvlân” şeklinde ek olarak göstermez ama örnekler içinde *beşâvlân* kelimesine yer verir (1992, s. 146). Änârbekova-Mirzâyeva, bu ekle ilgili olarak “Eski dilimiz ve konuşma diline hastır.” notunu düşer (2011, s. 111).

Yukarıda anlatılan +âv ekinden türediği anlaşılan bu ek, türediği kökten farklı olarak üzerine iyelik eki almaz. Ancak kullanıldığı cümlede hangi şahsın belgisiz zamirine ihtiyaç varsa ona göre anlamlandırılır. Kimi zaman bu ekin bulunduğu kelimedenden önce ilgili zamir getirilir.

Yār bilān biz ikāvlān, / Bir mähällädä cuft bolgān (Äläviyā, 1959, s. 11). “Yar ile biz ikimiz / Bir mahallede çift idik.”

Ältāvllān ālä bolsä āğzidāgin āldırār, törtāvlān tügāl bolsä, ünmgānni ündirār (ats.). “Altı kişi uyumsuz olursa āğzlarındakini āldırır, dört kişi bütün olursa ele geçmeyeni ele geçirir”

Neçün fāqāt ikkāvlān qılmışsiz? (Qādirov, 1990, s. 132) “Niçin yalnızca (siz) ikiniz yapmışsınız?”

Üçāvlān piyādä Registān tārāfgā yol āldık (Ähmäd, 1993, s. 29). “(Biz) üçümüz yaya olarak Registan tarafa yola koyulduk.”

2.4.3. +āvārä

Bu biçimbirim aslında bir ek değildir. Zaten yazımı da ölçünlü değildir. *Özbek Tilining İzahli Luğati*'nde *āvārä* II yalnızca “iki *āvārä*” biçiminde “iki kişiye bir tabak (yemek dağıtıldığında)” açıklamasıyla verilmiştir. Ancak kelime sayı bildiren kelimelere geldiğinde yaygın olmamakla birlikte “kişi için” anlamında bir ek gibi kullanılmaktadır. Taramalar esnasında *üç* kelimesiyle kullanımı tespit edilmiştir. Öte yandan Özbek Türkçesinde Farsça kökenli *āvāre* kelimesi varlığını hâlen sürdürmektedir.

Tābāq tābāq pālāv süzildi. Üçāvārä bir tābāk boldı (Murād, 1994, s. 8). “Tabak tabak pilav servis edildi. Üç kişiye bir tabak konu.”

2.5.+lik

Türkiye Türkçesinde +*lXk* şeklindeki bu ek, Özbek Türkçesinde *bāşlıq* “başkan”, *tuzluq*, *qulluq* “teşekkür” gibi birkaç kelimedeki kalıplaşmış kullanımları dışında daima +*lik* şeklindedir. +*lik* eki sayılara geldiğinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem matematikte sayı basamaklarını (*onlik*, *yüzlük*) ve edebiyatta mısra sayısını bildiren nazım birimlerini (*ikilik*, *dörtlik*, *beşlik*) oluşturur.

Sānlārni rāqāmlār bilān ifādälāng. Nāmünä: 5 yüzlük, 6 onlik vā 3 birlik = 563. (Äbdurāhmānovä-Ornbāyevä, 2018, s. 177). “Sayıları rakamlarla gösterin. Örnek: 5 yüzlük, 6 onluk ve 3 birlik=563.”

Muällifning bundäy urmişi “Qış vā yāz munāzārasi”gä dāir törtliklärä rāvşānrāq küzätilädi (Vāhidov-Eşānqulov, 2006, s. 28). “Müellifin böyle çabalması ‘Kış ve yaz münazarası’na dair dörtlüklerde daha açık görülür.

Özbek Tilining İzahli Luğati'nde *beşlik* kelimesi *muhammes* olarak açıklanır ancak aşağıdaki cümlede kastedilen *hamsedir*. Demek ki lügate girmemiş kimi kelimeler veya araştırmacıların şahsî tasarrufları bulunmaktadır.

/.../ özbek tilidä beşlik yāzişni niyät qılğāni /.../ (Vāhidov-Eşānqulov, 2006, s. 187) “/.../ Özbek dilinde beşlik yazmayı niyet ettiği /.../”

Öte yandan *birlik* kelimesinin “1. birlikte olmak, vahdet. 2. matematikte birler basamağı. 3. edebiyatta mısra. 4. birim. 5. tevhid. 6. gramerde teklik şahıs” gibi birden çok anlamı bulunmaktadır.

Uşbu şe’riy pârçädä kişilär birlik, tâtuvlikkä dä’vât etilädi (Vâhidov-Eşânqulov, 2006, s. 27). “Bu şiir parçasında insanlar birliğe güzelliğe davet edilir.”

Birlikdädir küç! - deydi äskärlärdän biri. (Toxtäbäyev, 2009, s. 50) “Güç birliktedir!- der askerlerden biri.”

İkkilik ornını birlikkä—tävhidgä boşätüb berädi. (Vâhidov-Eşânqulov, 2006, s. 356). “İkkilik yerini birliğe yani tevhide bırakır.”

Väqt birlikläri: säät, minut, väqt, mäsâfä vä tezlikni tâpişgä âid säddä mäsälälär. (Äbdurähmânovä-Ornibäyevä, 2018, s. 47) “Vakit birimleri: saat, dakika, vakit, mesafe ve hızı bulmaya yönelik basit meseleler.”

Birlik kelimesinden türetilen *birlikdä* “beraber, birlikte” kelimesinin kullanımı yaygın değildir. Bu kelime yerine yine “bir” sayısına dayanan Türkçe *birgä* (< *bir+i+k-e*) “beraber, birlikte” kelimesinin yanında Farsça kökenli *bärävär* veya *bärâbär* kullanılır.

/.../ mähbuslärgä cäzâ kelsä birlikdä târtüb /.../ (Qâdiriy, 1973, s. 78) “/.../ mahpuslara ceza geldiğinde birlikte çekerek /.../”

2.6. +bürçäk

Sayılardan açılı bildiren isimler türetilirken *bürçäk* “köşe” kelimesi ek gibi kullanılır: *üçbürçäk* “üçgen”, *törtbürçäk* “dörtgen” vs.

Endi yänä başqä çızıqlär târtüb törtburçäk, köpbürçäk yäsäs mumkin (Äväz, 2006, s. 82). “Şimdi daha başka çizgiler çekerek dörtgen, çokgen yapmak mümkündür.”

Öte yandan *bürçäk*, kelime olarak da Özbek lehçesinde “köşe” anlamında kullanılmaktadır.

/.../ u ädätdägi muzika äsbâblärining birântäsigä oxşämäsdä; tört bürçäklä häm emäs, üç bürçäklä häm emäs (Äbduqâdiröv, 2004, s. 51). “/.../ o alışılmış müzik aletlerinin hiçbirisine benzemezdi; dört köşeli de değil, üç köşeli de değil.”

TARANAN ESERLER

- Äbduqâdirov, Q. (2004). *Häcimuqân*. çeviri: Näsir Fäzilov. Taşkent: Şärq.
- Äbdurähmânovä N. - Orinbäyevä L. (2018). *Matematika Umumiy Ortä Tä'lim Mäktäblärining 2-sinfi üçün Därslik*. Taşkent: Yängiyol Poligräf Servis.
- Äfzälov M. - Räsulov X., - Husäinova Z. (2007). *Özbek Xälq Ertaklari III*. Taşkent: Oqıtuvçı.
- Ähmäd, S. (1993). *Näzm Çärrähäsidadä*. Taşkent: Ğäfur Ğulâm.
- Ähmäd, S. (2008). *Cimcitlik*. Taşkent: Özbekistân.
- Ähmedov, F. (2008). *Ämmäviy Bäyrämlär Rejissuräsi Äsâsläri*. Taşkent: Äläqäçi.
- Äläviyä, M. (1959). *Özbek Xälq İcâdı Köp Tomlik Äq Älmä Qızıl Älmä Özbek Xälq Qoşıqları*. Taşkent: Özbekistân RSS Fänlär Akademiyası.
- Äväs, S. (2006). *Temurğäzi Töra*. Taşkent: Şärq.
- Äybek. (1985). *Nävâiy*. Taşkent: Oqıtuvçı.
- Äytmätov, Ç. (2018). *Äsrgä Tätigülik Kün*. çev. Äsil Räşidov. Taşkent: Yäşlär Üyi.
- Ä'zäm, M. (2002). *Eng Yäruğ Yulduzlär*. Taşkent: Şärq.
- Ä'zäm, M. (2010). *Küzgi Yäpräqlär*. Taşkent: Ğäfur Ğulâm.
- Çolpân (1991). *Yänä Äldim Säzımni*. Taşkent: Ğäfur Ğulâm.
- Doyl, A. K. (2016). *Dengiz Qäräqçisi Şärkining Qısmäti*. Taşkent: Çolpân.
- Eşqâbil, Ş. (2020) <https://teletype.in/@bookvamper/Pul-sanayotgan-odam-09.08.2021>, saat: 22.22.
- Fäzil Yoldaş Oğlı (2010). *Älpämiş: Özbek Xälq Qährämänlik Dâstânı*. Yazıya geçiren: M. Zärifov. Yayımaya hazırlayan: Hâdi Zärif- Törä Mirzäyev. Taşkent: Şärq.
- Ğulâm, Ğ. (2004). *Şum Bälä*. Taşkent: Şärq.
- Häkım, S. (2006). *Köngil Yüzi*. Taşkent: Şärq.
- Häqqul, İ. (2020). “Erk vä İstiqläl Bülbüli”. *Men Yälğımän, Äväsım Yälğız*. yayımaya hazırlayan: Nädırxân Häsän. Taşkent: (Belirtilmemiş).
- Häşımov, Ö. (1989). *İkki Eşik Äräsidä*. Taşkent: Ğäfur Ğulâm.

Hâşimov, Ö. (1994). *Toylär Mubâräk*. Taşkent: Nâvroz.

İkrâмова, R. - Ğulâмова, X. - Yoldâşeva, Ş. - Şâdmânqulova, D. (2017). *ÂNÄ TILI (Umumiy ortä tä'lim mäktäblärining 4- sinfi uçun dârslik)*. Taşkent: Oqıtuvçı.

İnternet (2016) <https://uzmuz.tv/library/38489/jeymi-karrager-vengarning-eng-katta-hatosi-vaqtida-suaresni-sotib-olmagani.html> erişim: 25.10.2019, saat: 12.36.

İnternet (2020) <https://www.youtube.com/watch?v=GP6DzsdY7GI> erişim: 21.07.2020, saat: 14.20.

İsmâilov, U. (2007). *Ertäklärdä Matematika*. Taşkent: Yângi Äsr Ävlâdı.

Mädäyev, Ä. - Sâbitovä T. (2010). *Xälq Äğzäki Poetik İcâdı*. Taşkent: Şârq.

Mädäyev, Ä. (2010). *Özbek Xälq Äğzäki İcâdı*. Taşkent: Mumtâz Söz.

Mâlik, E. (2006). *Çampo âtli ilân: Qıssälär. "Bâlälär kutubxânäsi" türkümi*. Taşkent: Şârq.

Mânsur, M. (1998). *Cüddâlik Diyârı*, Taşkent: Şârq.

Mânsurov, Ä.- Kârimova D. (2015). *Musiqa*. Taşkent: Ğâfur Ğulâm.

Mätçânov, S. - Şâcälilov, Ä.- Ğulâмова, X. - Sâriyev, Ş. - Dâlimov, Z. (2017). *Oqış Kitâbı Umumiy ortä tä'lim mäktäblärining 4-sinfi uçun dârslik Qäytä işlängän vä toldırılğan 6-nâşri*. Taşkent: Yângiyol Poligraf Servis.

Mirzäyev, S. (2005). *XX Äsr Özbek Ädäbiyâtı*. Taşkent: Yângi Äsr Ävlâdı.

Murâd, T. (1994). *Ät Kişnägän Aqşâm*. Taşkent: Şârq.

Murâdov, N. (2020). *Fitnä Qurbânleri*. Taşkent: Yângi Äsr Ävlâdı.

Muxtâr, Ä. (2018). *Çinâr*. Taşkent: Yâşlär.

Özbek Xälq Dâstânı Älpâmiş (2019) Taşkent: Yâşlär.

Qâdiriy, Ä. (1973). *Ötgän Künlär*. Taşkent: Ğâfur Ğulâm.

Qâdiriy, Ä. (2007). *Mehrabdän Çäyân*. Taşkent: Şârq.

Qâdirov, P. (2014). *Şâhruh vä Gävhârşâd Târixiy Roman*. Taşkent: Özbekistân.

Qâdirov, P. (1990). *Yulduzli Tünlär*, Taşkent: Özbekistan.

- Qādirov, P. (2007). *Qādrim Qıssā, Hikāyälär, Esdälıklär*. Taşkent: Ğāfur Ğulām.
- Rāfiyev, Ä. - Öztürk T. - Nuriddinova D. (1997). *Çet Ellikler üçün Özbek Tili 1*. Taşkent: Rastr. Doyl.
- Rāhimova, D. (2012). *Qıslâqdägi Buvicānum*. Taşkent: Ädib.
- Şin, Ä. V. - Hodjāyev N. (2016). *Telekommunikatsiya Uzätış Tizimläri*. Taşkent: İlm Ziyâ.
- Toxtābāyev, X. (2009). *Beş Bālāli Yigitçä Särguzäşt Romān*. Taşkent: Yāngi äsr ävlādı.
- Toxtābāyev, X. (2010). *Quyānlär Sältānāti*. Taşkent: Yāngi äsr ävlādı.
- Toxtābāyev, X. (2015). *Cännāti Ädämlär*. Taşkent: Yāngi äsr ävlādı.
- Turdiyev, T. (1991). *Şäcärä*. Taşkent: Nur.
- Turdiyeva, K. - Ähmedova, D. (2007). *Özbek Tili*. Taşkent: Musiqä.
- Tursınbāyeva, G. S. - Dusçānova, G. M.- Äbdullāyeva, Ä. T. - Sādinov, C. S. (2018). *Botonika Ösimlikläarning Morfologiyasi vä Anatomiyasi*. Taşkent: Tafakkur Bostāni.
- Usmānov, Q. - Sādıqov, M.- Burxānova, S. (2006). *Özbekistān Tārixi*. Taşkent: İqtisād-Māliyä.
- Vāhidov, R. - Eşānqulov H. (2006). *Özbek Mumtāz Ädäbiyātı Tārixi*. Taşkent: Özbekistān Yāzuvçılär Uyuşmāsi Ädäbiyāt Cämğärmāsi Nāşriyātı.
- Xudāyberdiyev, E. - Xudāyberdiyeva, Ş. (1995). *Altın Vādiy Ertäkläri*. Taşkent: Ğāfur Ğulām.
- Yuldāşeva, N.- Rāxmatova, N. (2016). *Özbek Musiqä Ädäbiyātı*. Taşkent: İqtisād-Māliyä.
- Yusupov, E. (2009). *Cahān Xalq Ertäklari Äsiyâ*. Taşkent: Meriyus.

KAYNAKÇA

- Äbduäzizov Ä. Ä. (1992). *Özbek Tilining Fonologiyasi vä Morfonologiyasi*. Taşkent: Oqıtuvçı.
- Äbdurāhmānov Ğ.- Şükürov Ş. (1973). *Özbek Tilining Tarixiy Grammatikası*. Taşkent: Oqıtuvçı.

- Äbdürähmânov, H. - Râfiyev, Ä. - Şâdmânqulova, D. (1992). *Özbek Tilining Ämâliy Grammatikası Äliy Oquv Yurtları Üçün*. Taşkent: Oqıtuvçı.
- Aktan, B. (2006). “Nehcü'l-Ferâdîs'in Cümle Yapısı ile ‘Takı’ ve ‘Kim’ Bağlaçlarının Kullanılışı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 16. s. 47-62. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4758/65355>
- Äliyev, Ä. - Nâzârov, K. (1992). *Özbek Tili Mâ'lumâtnâmâsi*. Taşkent: Fân.
- Änârbekova, Ä. - Mirzâyeva, Ş. (2011). *Hâzırgi Özbek Ädâbiy Tili*. Taşkent: Nâşir.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa.
- Ekmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gabain, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev.: Mehmet Akalın. Ankara: TDK.
- Husânov, N. - Râsulovâ, Z. (2004). *Lâtin Yâzuviğâ Äsâslängän Özbek Älifbâsı vâ İmlâsı*. Taşkent: Mâliya İnstituti.
- İdo, Shinji (2006). *Tacikçe Dilbilgisi*. İstanbul: Kebikeç.
- İsmatulla, Kh. - Clark, L. (1992). *Uzbek: Language Competencies for Peace Corps Volunteers in Uzbekistan*. Washington, D.C.: Peace Corps.
- Kâmâl, F. (komisyon başkanı) (1957). *Hâzırgi Zâmân Özbek Tili*. Taşkent: Özbekistan SSR Fânlâr Akademiyası.
- Karadavut, A. (2020). *Eski Türkçede Sayılar: Yapısal ve Anlamsal Bir Yaklaşım*. Hacettepe Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi.
- Mâdvâliyev, Ä. - Begmätov, E.- Mähmudov, N. (2013). *Özbek Tilining İmlâ Luğâti*. Taşkent: Akademnâşr.
- Mirtâciyev, M. (1992). *Hâzırgi Özbek Tili*. Taşkent: Oqıtuvçı.
- Özbek Tilining İzâhli Luğâti I-V* (2006-2008). Taşkent: Dâvlât İlmiy Nâşriyâtı.
- Qılıçev, E. (1992). *Özbek Tilining Ämâliy Stilistikası*. Taşkent: Oqıtuvçı.
- Râhmätullâyev, Ş. (2006). *Hâzırgi Ädâbiy Özbek Tili* (dârslik). Taşkent: Universitet.

Tolkun, S. (2002). “Özbek Türkçesi’nde Yeni Kelime Türetmede Kullanılan Yabancı Unsurlar”, *Türk Dünyası Dili ve Edebiyatı Dergisi* Güz 2002, TDK, s. 337-365.

Tolkun, S. (2016). *Afgan Türkistanı Edebiyatından Örnek Bir Şahsiyet: Üstad Metin - İnceleme- Şiirler-Sözlük*. İstanbul: Kitabevi.

Tolkun, S. (2018). “Klasik Doğu Türk Şiirinde +GInA Ekinin Ahenk Unsuru Olarak Kullanılması” *IJHE*, Cilt:4, Sayı:7, Sayfa:208-231.

Tolkun, S. (2021). Özbek Türkçesinde +lär Eki. *IJVUTS*, 3(5),1-38. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijvuts/issue/60512/883340>

Tursunov, U. - Muxtârov, C. - RâhmâtullâyeV, Ş. (1992) *Hâzırđi Özbek Âdâbiy Tili Âliy Oquv Yurtları Üçün*. Taşkent: Özbekistân.

Yâqubcânov, Ä. - Tursunov S. (2008). *Ösimlikşunâslik*. Taşkent: Fân vâ texnologiya.

Extended Abstract

In this study, numerals in Uzbek Turkish are discussed in two parts. Counting numbers (sanoq endings) are discussed in the first chapter: *bir, ikki, uch, to'rt, besh, olti, yetti, sakkiz, to'qqiz, o'n, yigirma, o'ttiz, qirq, ellik, oltmish, yetmish, sakson, to'qson, (bir) yuz, bir (ming), bir million, milliard*. Also, in Uzbek Turkish, the Russian origin *nol* (< ноль) or rarely the Arabic origin *sifr* (< صفر) is used for the number zero. According to the work of Anorbekova-Mirzayeva, the numbers in this dialect are as follows. (2011, pp.11-113).

1. miqdor sonlar (quantity numbers) : These numbers are divided into the following subheadings:

sanoq (counting): *bir, ikki, uch, to'rt, besh, olti, yetti, sakkiz, to'qqiz, o'n...*

dona (piece): +*ta* suffix is used. *bitta, ikkita, uchta, to'rtta, beshta, oltita...*

chama (guess, uncertain): 1) with the +*tacha* suffix: *ikkitacha, uchtacha...* 2) +*lar, +larcha, +lab* suffixes are used: *soat uchlarda, yuzlarcha, minglab* etc.

taqsim (distributive numeral adjective): 1) with the +*tadan* suffix: *uchtadan, beshtadan...* 2) the number is repeated exactly. In addition, many times the *bo'lib* "as" is added to this repetition: *ikki ikki bo'lib...*

jamlovchi (group): +*ov, +ala, +ovlon, (+)ovora* suffixes are used: *ikkov, beshala, uchovlon, uchovora*.

kasr (broken number): 1) the two numbers are connected by the ablative suffix: *ikkidan bir*. 2) words that express fractions directly are used: *yarim* "half", *chorak* "quarter", *nimchorak* "one in eight".

2. tartib son (ordinal numbers): It is mainly done using the +*nchi* suffix: *birinchi, ikkinchi, uchinchi*

The signs showing numbers are called *raqam* "numeral". In written language, the numbers *hundred* and *thousand* usually used with *bir* "one" number. (*bir*) *yuz* (100), (*bir*) *ming* (1000). When expressing large numbers, the conjunction "u" is often used: *Ellik milliard besh yuzu yetmish million ikki yuzu yigirma ming uch yuz* "55 billion, 570 million, 2 hundred, 20 thousand, 300".

As in Turkey Turkish, plural suffix is not added to the words that take the adjective number in Uzbek Turkish. If it is brought, it will inform the approximate time. The same is true for the +*lab* suffix.

Oradan besh kunlar o'tdi, /.../ (Qodiriy, 1973, 78). "It's been about five days, /.../".

/.../ o'n bes kunlab vaqt o'tgan edi. (Usmonov et al. 2006, p. 37) "/.../ about fifteen days had passed.

If numbers with adjectives are used as doubling, they indicate either approximation or uncertainty:

/.../ takyada yetti-sakkiz chog'li odam qolgan edi. (G'ulom, 2004, p. 133). "/.../ there were about seven or eight men left in the dervish lodge."

Apart from numbers, the following words are used: *ilk, ilkinchi* "first" (not available in current dictionaries), *yarim* "half", *chorak* "quarter", *nimchorak* "half a quarter", *yortu* "half", *oz* "little", *ko'p* "much/many", *barcha hamma* "every, all" *ko'plab* "numerous", *cuft* "couple", *toq(a)* "single", *tuman* "numerous", *necha* "how much", *nechanchi* "in which rank" *nechta* "how many", *nechtadan* "how much", *nechovdan* "how many, how many pieces", *qancha* "how much" etc.

The word *bir* “one” has many functions in Uzbek Turkish as in all Turkish dialects and is included in many compound words. The word *yarim* “half” in Uzbek Turkish has slightly different usages than in Turkey Turkish. For this reason, it is examined under a separate heading.

In the Uzbek colloquial language, another way to derive numerical words is the word *kam* “minus, deficient, little”: *uch kam bir yuz* (97). In Southern Turkestan (Afghanistan) Uzbeks, there is a case of dividing large numbers into two, expressing the first part with a relatively simple number and the second part with a large number: *On besh yuzta odam ishlaydi*. “Fifteen hundred (1500) people work.”

In the second part of the article, the derivational suffixes that come to the numbers are discussed. It is not common to derive verbs from numbers in Uzbek Turkish. There are only *birlash-*, *birik-*, *ikkilan-* verbs. However, suffixes that derive names from numbers are more than many Turkish dialects. These are as follows, in alphabetical order: *+ala* and its derivatives (*+aladan*), *+on(ta)* / *+or(ta)*, *+ov* and its derivatives (*+ovlon*, *+ovlab*, *+ovlashib*), *(+)ovora*, *(+)burchak*, *+lamchi*, *+lanchi*, *+(i)nchi*, *+ta* and its derivatives (*+tadan*, *+tacha*, *+talab*, *+tayam*, *+tagina*), *+lik*. The *ovora* and *burchak* in this list are not originally suffixes, but are used as suffixes over time. Some of these suffixes can be grouped in terms of function: *+ala* (and its derivatives) *+ov* (and its derivatives), the *(+)ovora* suffixes derive adjectives, pronouns or adverbs that express the community (*jamlovchi sonlar*). In addition, *+lamchi*, *+lanchi*, *+(i)nchi* suffixes derive ordinal number (*tartib sonlar*) adjectives. Therefore, while examining the suffixes in this section, the relevant suffixes are handled in groups, not in the above alphabetical order.